

Uit je hoofd en in het beeld!

Onderzoek naar de rol van de formele beeldanalyse bij het in de dialoog treden met beeldend materiaal bij een volwassen cliënt met een sterke behoefte aan controle en de daaruit voortvloeiende automatische gedachten en handelingen

J.V. Nuijens 2033280
Begeleider: I. Péntzes
Creatieve therapie beeldend
Hogeschool Zuyd Heerlen, Faculteit Gezondheid en Zorg

Juni, 2010

Inhoudsopgave

<u>Voorwoord</u>	2
<u>Inleiding</u>	3
<u>Hoofdstuk 1 Probleemstelling</u>	4
1.1 Probleemgebied	4
1.2 Probleemstelling	8
1.3 Vraagstelling	9
1.4 Doelstelling	9
1.5 Relevantie	9
<u>Hoofdstuk 2 Onderzoekopzet</u>	11
2.1 Onderzoekstype	11
2.2 Onderzoeksmethode	11
2.3 Dataverzameling	12
2.3.1 Casuïstiek	12
2.3.2 Sensitizing concepts	13
2.3.3 Databronnen	13
2.3.4 Dataverzamelingstechnieken	14
2.4 Datapreparatie	15
2.5 Data-analyse	16
2.5.1 Data-analysetechnieken	16
2.6 Kwaliteit	19
<u>Hoofdstuk 3 Resultaten</u>	20
3.1 Kerncategorieën	20
3.1.1 Beschrijving kerncategorieën in verloop van de therapie	20
3.1.2 Samenhang kerncategorieën	28
3.1.3 Samenvatting kerncategorieën	29
<u>Hoofdstuk 4 Discussie</u>	30
4.1 Interpretatie van resultaten	30
4.2 Integratie van resultaten in mijn werkmodel	33
4.3 Vergelijking nieuwe werkmodel met het oude werkmodel	35
4.4 Vraagstelling en antwoord	36
4.5 Zijn de resultaten op voorgenomen wijze behaald	37
4.6 Tekortkomingen en sterkten van het onderzoek	38
4.7 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	39
<u>Hoofdstuk 5 Samenvatting</u>	41
<u>Bronvermelding</u>	42
<u>Bijlage 1 Beeldend producten casus</u>	43
<u>Bijlage 2 Formele beeldanalyse beeldend product 12</u>	50
<u>Bijlage 3 Document beeldanalyse</u>	52
<u>Bijlage 4 Beschrijving formele beeldelementen</u>	54

Voorwoord

Gespannen houdt Bart zijn adem in om zijn hand zo vast mogelijk te houden, zodat hij met het penseel de lijnen zo strak mogelijk kan neerzetten.

Hij heeft alles tot op de millimeter nauwkeurig uitgemeten en uitgetekend zodat het beeld perfect symmetrisch is en nu is hij aan het schilderen. Hij heeft bedacht dat alles in zijn beeld geschilderd moeten worden, ook de hele dunne lijnen.

De vlakken moeten heel strak, egaal en dekkend worden en sommige vlakken schildert hij zelfs twee keer in, maar hij krijgt het niet strak genoeg. Zuchten.. Het is niet klaar, maar hij stopt er maar mee, hij weet niet of hij het nog beter kan doen...

Fluitend en zingend staat Bart te werken. Met grote bewegingen veegt hij het pastelkrijt uit met zijn handen. Na een tijdje roept hij: "En nu is het klaar! Nu is het af!"

(gebaseerd op interviews met Bart en therapeut van Bart)

In dit onderzoek staat de rol van de formele beeldanalyse in de beeldende therapie centraal. De motivatie voor het onderzoeken van de formele beeldanalyse, kwam voort uit mijn eigen ervaringen uit de beroepspraktijk. In mijn opleiding heb ik kennis gemaakt met de formele beeldanalyse, maar zag ik het als niet meer dan een manier om een werkstuk te beschouwen, zoals ik dat kende van de kunstbeschouwing. Ik zag nog niet echt de relatie met de therapie. Natuurlijk is het in zekere zin ook hetzelfde, maar tijdens mijn stagejaar in de beroepspraktijk heeft het een extra dimensie voor mij gekregen. Ik weet nog dat ik tijdens mijn supervisie altijd te horen kreeg: "Gebruik die formele beeldanalyse, dat is je houvast!" En langzaam leerde ik deze formele beeldanalyse kennen en heb ik het bijna continu ingezet en vaak zonder er bewust van te zijn hoe waardevol dit in de therapie was. En niet alleen voor mij, maar met name voor de cliënt.

Naderhand, toen ik van een afstand naar mijn stage-ervaringen kon kijken, zag ik pas hoe vaak ik de formele beeldanalyse gebruikt had en welke invloed dit had op de cliënten en hun therapieproces. Maar ik kon niet goed de link leggen tussen de formele beeldanalyse en de invloed op de cliënt. Dit wilde ik graag uitwerken, zodat ik dit in de toekomst bewust en gericht kan inzetten tijdens de behandeling van cliënten.

Middels het onderzoeken van een casus uit de beroepspraktijk heb ik veel zicht gekregen op de rol van de formele beeldanalyse in een behandelproces binnen beeldende therapie en heb ik mijn werkmodel kunnen uitbreiden.

Mijn dank gaat uit naar mijn scriptiebegeleidster Ingrid Péntzes voor de goede begeleiding, de structuur en de altijd motiverende woorden. Ik vond het ontzettend leuk en ben erg benieuwd naar je onderzoek!

Ik wil Brigitte Plum en Bart bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. Brigitte, dankjewel voor je steun en enthousiasme tijdens mijn onderzoek en stage. Wat hebben we toch een leuk vak! Ook wil ik Anja Cilissen bedanken voor de tijd en moeite voor het geven van de workshop tijdens mijn onderzoek.

Mijn klasgenoten bedank ik voor de steun en het vertrouwen die ze mij hebben gegeven. Een grote 'dankjewel' aan Robin voor de tijd en energie om mijn teksten te lezen en van feedback te voorzien. Fabian, dankjewel voor het vertrouwen, de rust en ruimte die je me hebt gegeven. Mijn ouders wil ik bedanken voor alle hulp en steun; papa mijn computerheld, en mama dankjewel voor de lieve telefoontjes en smsjes! Louise, Nathalie en Yvo wil ik bedanken voor de vele 'succesjes' en interesse in mijn onderzoek. Nathalie, dankjewel voor je opbeurende woorden en de leuke afleiding! Yvo, dankjewel voor het lezen van mijn scriptie.

Inleiding

In het kader van het afstuderen wordt er in de 4^e fase van de opleiding Creatieve Therapie, een onderzoek gedaan, een scriptie geschreven en ten slotte wordt er een presentatie gegeven over dit onderzoeksproject. Dit werkstuk vormt de scriptie waarin het onderzoek en de resultaten beschreven worden, die geleid hebben tot een vernieuwd beeldend therapeutisch werkmodel.

In hoofdstuk 1 wordt een beschrijving van het probleemgebied gegeven van waaruit de onderzoeksvraag is ontstaan. Tevens zijn hier de doelstelling en relevantie van het onderzoek beschreven.

In hoofdstuk 2 wordt de onderzoekopzet beschreven met daarin het onderzoekstype, de onderzoeksmethode en de databronnen en dataverzamelingstechnieken die gebruikt zijn in het onderzoek. Hierop volgt een beschrijving van de data-analysetechnieken en de uitgevoerde data-analyse. Ten slotte worden de technieken beschreven die ik heb toegepast om de kwaliteit van het onderzoek te waarborgen.

De resultaten worden beschreven in hoofdstuk 3. Deze resultaten komen voort uit de data-analyse.

In hoofdstuk 4 volgt de discussie waarin de resultaten worden verklaard en geïntegreerd in een nieuw werkmodel. Tevens wordt er in dit hoofdstuk een reflectie op het onderzoek beschreven en worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 5 is een korte samenvatting waarin beknopt de inhoud van het onderzoek en de scriptie wordt weergegeven.

1. Probleemstelling

In dit hoofdstuk beschrijf ik het probleemgebied van waaruit mijn probleemstelling, vraagstelling en doelstelling zijn voortgekomen. Dit probleemgebied is gebaseerd op mijn ervaringen tijdens mijn stage in fase 3 van de opleiding Creatieve Therapie en op het literatuuronderzoek tijdens de Integratieve Methodieklijn in fase 4.

1.1 Probleemgebied

Achtergrond

Ik heb stage gelopen bij Doctor Poelsoord, een kliniek van de instelling MondriaanZorggroep. Dr. Poelsoord biedt een kortdurende klinische behandeling, 6 tot 12 weken met eventueel een verlenging boven op de 12 weken, voor mensen met psychische en psychosociale klachten. Er wordt groepstherapie aangeboden aan mensen met veelal een hoofddiagnose op As I of As II uit de DSM-IV. Op As I gaat het voornamelijk om depressieve-, angst-, aanpassings- of dissociatieve stoornissen. Op As II wordt er vaak een diagnose gesteld binnen cluster B, met name borderlinestructuur en binnen cluster C.

In de behandeling staat vaker de verstoring van denken-voelen-handelen centraal. Heel belangrijk is de cliëntgerichte benadering. Op Dr. Poelsoord is er veel aandacht voor de cliënt in zijn totaliteit. De cliënt wordt als individu en als mens gezien, en niet als alleen iemand met een psychisch probleem. Daarmee bedoel ik te zeggen dat er niet puur gekeken wordt naar 'het probleem' of naar de 'zwakheden' van de cliënt, maar juist ook erg naar de sterke kanten. Tevens wordt de cliënt erg gestimuleerd om zelf aan de slag te gaan, vanuit het idee zelf regie te kunnen (leren) nemen in situaties.

De cliënten worden gestimuleerd om te reflecteren, tot zelfinzicht te komen, en eigen mogelijkheden te ontwikkelen. (Vandereycken, Hoogduin en Emmelkamp, 2006) De kanttekening die hier geplaatst moet worden en welke belangrijk is om bij stil te staan tijdens mijn verdere onderzoek, is dat het grote deel van deze cliënten het cognitief vermogen heeft om te kunnen reflecteren en tot inzicht te komen. En niet te vergeten, de cliënten zijn vrijwillig opgenomen, waardoor de motivatie natuurlijk groter is dan bij verplichte opname. Dit is een belangrijk gegeven tijdens het ontwikkelen van mijn werkmodel.

Beeldende therapie

Tijdens mijn stage wordt de beeldende therapie aangeboden in een programma waarin ook gedragstherapie, sociale vaardigheidstraining en bewegingstherapie een vaste plek hebben. Er zijn twee groepen die ik tweemaal per week in therapie heb. Eén keer per week begeleid ik de mensen in hun individuele proces begeleid en één keer per week bied ik een groepsactiviteit aan.

De groepsactiviteit wordt vaak afgestemd op thema's die op dat moment spelen in de andere therapieën, zoals bijvoorbeeld thema's als 'leiden en volgen' of 'communicatie', of op een specifieke situatie die zich voordoet binnen de cliëntgroepen zoals bijvoorbeeld een conflict.

Het begin van de beeldende therapie kenmerkt zich door kennismaking met de beeldende therapie. Het bieden van veiligheid is hier heel belangrijk, zodat de cliënt zich op zijn gemak gaat voelen en zich kan laten zien zoals hij is. 'In het medium laat de cliënt zien hoe hij zich gedraagt, wat hij voelt en denkt en hoe hij conflicten uitdrukt' (Smeijsters, 2008, p.243). Wat niettemin belangrijk is voor de observatie vanuit de therapeut. De keuze van het materiaal en technieken is vrij, en vaak kiezen cliënten datgene waar ze het meest bekend mee zijn en/of materiaal en technieken die geschikt zijn voor het realiseren van een idee voor een product. Hierin kunnen ze zelf een start maken in de beeldende therapie.

Na twee weken maak ik samen met de cliënt een behandelplan voor de volgende weken waarbij ik de link leg tussen het mediumgedrag en het dagelijks leven, volgens het analoge-procesmodel van Smeijsters (2008). Smeijsters (2008, pp. 260-261) beschrijft dat de handeling in creatieve therapie weliswaar verschilt, maar gevoelsmatig gelijk is aan het gebeuren buiten de therapiesituatie. De gevoels- en handelingspatronen die oorzaak of gevolg kunnen zijn van de stoornis worden zichtbaar in het beeldende proces.

Werken volgens het analoge-procesmodel wordt ook wel 'werken *in* het medium' genoemd. In deze manier van werken wordt ervan uitgegaan dat het dynamisch proces van het gevoel (de ervaring) gelijk is aan het dynamisch proces in het medium. De ervaring speelt zich af in het 'kernzelf' van de mens. Het kernzelf wordt gekenmerkt door een niet cognitief, maar gevoelsmatig weten. In het analoge-procesmodel wordt ervan uitgegaan dat het denken, voelen en handelen niet alleen door de cognitie, maar ook door het kernzelf beïnvloed wordt. Dit maakt het veranderen van de ervaring van de cliënt, door middel van het veranderen van de dynamische processen in het medium, een belangrijke doel van de beeldende therapie (Smeijsters, 2008). Pénzes (2009) beschrijft dat de verschillende belevingskwaliteiten van een materiaal de cliënt in staat stellen om andere ervaringen op te doen en daardoor tot verandering te komen.

Door het herhaaldelijk opdoen van nieuwe of andere ervaringen, wordt het kernzelf beïnvloed en daarmee ook het denken, voelen en handelen.

Doordat het denken, voelen en handelen naast dit kernzelf ook door de cognitie beïnvloed wordt, probeer ik samen met de cliënt zicht te krijgen op disfunctionele cognities (gedachten). Een voorbeeld van een disfunctionele gedachte kan zijn: 'ik ben minderwaardig'. Iemand met deze gedachte, zal doorgaans ook vanuit deze gedachte handelen. Dit gebeurt vrijwel automatisch en vaak onbewust. Later in deze probleemstelling kom ik hier uitgebreider op terug.

Bij het inzicht geven reflecteer ik veel met de cliënt op het beeldend werken waarbij ik verbanden leg tussen dat wat er in het beeld te zien is, het mediumgedrag, en het gedrag in de dagelijkse situatie. Hierbij probeer ik samen met de cliënt patronen in de manier van voelen, denken en handelen zichtbaar te krijgen die oorzaak of gevolg kunnen zijn van de problematiek.

Het inzichtgevend werken vind ik belangrijk, omdat cliënten door het bewust zijn van bepaalde disfunctionele gedachten en handelingen, deze ook sneller bij zichzelf leren herkennen. Dit vindt meestal plaats naar het eind van de behandeling toe.

In het hoofd

In mijn stage heb ik veel mensen gezien die 'veel vanuit het hoofd' handelen. Daarmee bedoel ik te zeggen dat ze handelen in situaties vanuit bepaalde ideeën die ze hebben. Hierbij zijn ze vaak niet bewust van deze ideeën en ook niet van de werkelijke situatie zoals deze zich voordoet. Misschien kan ik dit het beste omschrijven als "met je hoofd ergens anders zijn dan waar je met je lichaam bent". Mensen maken hierdoor keuzes die vaak niet passend bij de situatie zijn. Mensen blijven in hun hoofd, maken geen contact met de situatie en niet met hun gevoel. En handelen dan op de manier die bekend en vertrouwd voor ze is, als het ware op de automatische piloot.

In het volgende voorbeeld uit mijn stage wordt duidelijk hoe dit in de beeldende therapie te zien kan zijn.

Ik heb een cliënte in therapie, die heel doelgericht is. Ze wil precies weten waar ze naartoe gaat en hoe ze daar moet komen. Ze omschrijft dingen vaak met 'moeten'. Ze heeft het idee dat alles wat ze doet, perfect moet gebeuren en dat kan alleen door alles onder controle te houden.

Dit is terug te zien in haar mediumgedrag. Ze moet eerst weten wat ze gaat maken, voordat ze kan beginnen. Wanneer ze een idee heeft hoe iets eruit moet komen te zien, probeert ze dit zo snel mogelijk gedaan te krijgen. Ik benoem dit als 'aan het einde van de reis willen beginnen'. Onderweg gebeuren er echter dingen die je misschien niet verwacht had, maar ze zijn er wel, dus zul je er iets mee moeten doen. In het medium is dit het materiaal wat soms iets anders doet dan je verwacht of zou willen.

De cliënte probeert echter om alles onder controle te houden, en probeert het materiaal zodanig te sturen om haar doel (een perfect eindproduct) te bereiken. Het materiaal is een middel om een doel te bereiken.

Echter, een van de kenmerken van beeldende therapie, is dat er veel en verschillende materialen zijn en elk materiaal heeft zijn eigen eigenschappen. Een potlood kenmerkt zich doordat je er scherpe en rechte of gebogen lijnen mee kan zetten, je kunt er vage lijnen mee zetten of stevigere lijnen door er harder op te duwen. Vetkrijt heeft weer andere eigenschappen, het is korrelig en vettig waardoor je geen dunne gelijkmatige lijnen kan zetten. Het vraagt een andere manier van omgaan, maar het biedt dan ook andere ervaringen en mogelijkheden. Door al van tevoren te bedenken hoe iets eruit moet komen te zien of hoe het materiaal moet functioneren en zich daarop vast te pinnen, staat de cliënt niet open voor het ervaren van een materiaal (ze maakt geen contact met het materiaal), maar neemt waar en handelt vanuit het idee in haar hoofd. En als het materiaal dan niet doet wat ze wil, wordt ze boos en gefrustreerd. Tevens focust ze alleen nog maar op dat wat 'mislukt' is in het beeld, waardoor ze andere mooie stukjes niet meer ziet. Ze ziet het geheel niet meer.

De analogie (overeenkomst) naar het dagelijks leven is in dit geval dat de cliënte enorm uitgeput raakt en depressieve klachten krijgt, omdat ze heel hard werkt om alles zo perfect mogelijk te doen, want dat is haar doel. Maar hierbij gaat ze voorbij aan de ervaring van het moment en aan haar gevoel, vanwege haar sterke behoefte aan controle. Op deze manier ontstaat er een discrepantie tussen dat wat ze moet (cognitie) en dat wat goed voor haar zou zijn (gevoel). Tevens ontstaat er een discrepantie tussen dat wat zij moet (cognitie) en dat wat de situatie op het moment van haar vraagt. Op deze manier maken mensen keuzes die vaak niet passend zijn en worden klachten in stand gehouden.

Verstillen en loslaten van controle zijn belangrijke thema's in de behandeling van deze cliënte waarbij ze leert om stil te staan en waar te nemen wat er is, en te ervaren wat het materiaal uit zichzelf kan doen, welk appèl er van het materiaal uitgaat. Haeyen (2007, p. 332) benoemt dat klei bijvoorbeeld een bepaald appèl doet. Het nodigt uit om te kneden of smeren, terwijl potlood het appèl doet om (precies) te tekenen. Wanneer iemand kan ervaren wat het materiaal kan doen en wat haar eigenschappen zijn, kan hij hierop inspelen. Hij is niet zodanig het materiaal aan het sturen en controleren, maar hij ziet (hij ervaart) de eigenschappen van het materiaal en gebruikt deze ervaring om verder te gaan. Met andere woorden; hij is *in dialoog met het materiaal*, waarbij er zowel ruimte is voor hem en ook ruimte is voor het materiaal. Net zoals hij pas in dialoog met een persoon is, als er zowel ruimte is voor het verhaal van de ander en hij daarnaar kan luisteren, en er ruimte is voor zijn eigen verhaal en de ander kan luisteren. Op deze manier handelt hij niet alleen vanuit zijn kader, op de automatische piloot, maar ervaart hij en voelt hij. En kan hij een vervolgstap overwegen op basis van denken én voelen.

Bij vrijwel alle cliënten die in de beeldende therapie kwamen, zag ik het handelen op de automatische piloot terug. En deze kenmerkte zich vaak door een sterke behoefte aan controle waardoor mensen moeilijk in het contact met hun gevoel konden komen. Het was voor deze mensen bijna niet mogelijk om te 'ervaren' omdat alles vanuit de ratio werd gedaan.

De volgende vraag kwam bij me op: wat gebeurt er nu bij mensen waardoor ze blijven handelen op de automatische piloot?

In de onderwijslijn Integratieve Methodiek ben ik me gaan verdiepen in de cognitieve processen die spelen bij mensen waardoor ze niet in het hier en nu kunnen zijn en niet in het contact met het materiaal kunnen treden. Dit is namelijk belangrijk voor deze cliënten om in de ervaring te komen, wat in de beeldende therapie centraal staat.

De automatische piloot

Beck gaat ervan uit dat wij allen cognitieve, relatief duurzame schema's hebben, bestaande uit kennis over onszelf, de wereld en de eigen toekomst die onze informatieverwerking (zoals aandacht, interpretatie en geheugen) sturen. We kunnen zeggen dat deze kennis wordt gerepresenteerd in de vorm van regels, attitudes of kernovertuigingen (Huyser, Schene, Sabbe en Spinhoven, 2008). Dit beeld van onszelf kan een ingrijpend effect hebben op onze emoties en ons gedrag (Segal, Williams en Teasdale, 2004). Het is als het ware een bril waardoor we continu naar onszelf, de wereld, de toekomst en naar nieuwe ervaringen kijken. Dit is een automatisch proces.

Volgens Bögels en van Oppen (1999, p. 51) zijn die overtuigingen die in deze schema's liggen, o.a. gebaseerd op kinderlijke ervaringen, houdingen en meningen van ouders of andere belangrijke personen uit de jeugd, en op de regels die binnen het gezin golden.

Beck gaat ervan uit dat emotionele stoornissen worden veroorzaakt doordat deze overtuigingen onlogisch of irrationeel zijn. Het schema wordt dan 'disfunctioneel' genoemd. En door een disfunctioneel schema ontstaan er afwijkingen in de informatieverwerking, ook wel denkfouten genoemd.

Deze denkfouten kunnen vervolgens resulteren in o.a. 'automatische gedachten' en in handelingen (Bögels en van Oppen, 1999). Hier zijn we aangekomen bij 'de automatische piloot'.

Overtuigingen kunnen betrekking hebben op verschillende thema's, waaronder het veel voorkomende thema controle. Iemand kan bijvoorbeeld de overtuiging hebben dat hij minderwaardig is. En kan vervolgens de denkfout maken dat hij alles perfect moet doen wat in het medium resulteert in het erg proberen te sturen van materiaal (zichtbare handeling) en in de reactie 'ik moet alles onder controle houden' (automatische gedachte). Op dit moment reageert de cliënt vanuit een sterke behoefte aan controle, maar kan geen contact

maken met de situatie in het hier en nu (met het materiaal) en is er geen mogelijkheid om te ervaren, te beleven.

Om het kort samen te vatten, bestaat 'de automatische piloot' die ik in de therapie gezien heb, uit automatische gedachten en handelingen waardoor mensen niet in het hier en nu contact kunnen maken met hun materiaal. Daardoor niet in de ervaring kunnen komen en dus niet in contact met hun gevoel.

Daar overtuigingen gebaseerd zijn op o.a. ervaringen van vroeger etc, kan de reden voor het ontstaan van een overtuiging met betrekking tot controle verschillen per persoon. Hier wil ik echter niet op ingaan, omdat ik mij in de therapie richt op het gevolg (handelingen en gedachten) van de overtuiging.

Onderbreken van de automatische piloot

De mindfulnessstraining die ik tijdens mijn stage volgde maakte mij bewust van het onderbreken van de automatische gedachten en handelingen door het leren stilstaan en waarnemen in het hier en nu. De definitie van mindfulness volgens Jon Kabat-Zinn: 'Aandachtgerichtheid betekent aandacht geven op een speciale manier: bewust, op het moment zelf, en niet-oordelend' (Segal e. a., 2004, p. 37).

Het heeft dus twee componenten, de zelfregulatie van de aandacht en de houding ten aanzien van de ervaring in het huidige moment.

Wanneer je stopt met handelen en stilstaat, kan je de situatie waarnemen zoals die is, zonder te oordelen. Het is belangrijk om bewust de hele situatie te kunnen overzien, omdat hier 'de sleutel' lijkt te zitten voor het onderbreken van automatische handelingen en gedachten. En hierdoor kun je een bewustere en wellicht ook een meer passende keuze maken.

Deze training heeft mij bewust gemaakt van het handelen vanuit de automatische piloot en onderbreken van deze handeling. Hierdoor ging ik hier op letten in de beeldende therapie en kwam ik erachter dat zoiets soortgelijks plaatsvond: Wanneer ik zag dat mensen op de automatische piloot aan het werk waren, heb ik ze uit het handelen gehaald en hun werk laten waarnemen. Ik heb hierbij vragen gesteld als: Wat zie je? Wat voel je (letterlijk met de handen)? En ik heb hierbij benadrukt dat ze puur kunnen benoemen wat ze zien, zonder er een oordeel aan te geven. Want op het moment dat iemand zegt: die kleur vind ik lelijk, wordt er alleen daar op gefocust en ziet men het geheel niet meer.

Door het objectief kunnen bekijken en benoemen van het werkstuk heb ik gezien dat mensen tot andere oplossingen kunnen komen en iets kunnen veranderen aan het beeld, d.m.v. een ander materiaal of techniek. Ze werken niet meer vanuit het hoofd, maar vanuit het beeld en de ervaring. Ze maken contact met het materiaal, kunnen zien wat het materiaal doet en wat er ontstaat in het beeld en kunnen daarop inspelen. Dit heeft mij ertoe aangezet om nader te bestuderen hoe ik dit 'objectief kijken' heb gedaan. Bij de vraag 'Wat zie je?' heb ik samen met de cliënt naar de vormen of lijnen, kleuren of compositie gekeken. Hierbij heb ik mij gebaseerd op de formele beeldanalyse.

De formele beeldanalyse

Een handvat voor het kunnen waarnemen van het geheel zonder kleuring, zoals Verhoog (2006) het beschrijft, is de formele beeldanalyse. De formele beeldanalyse is een methode die gebaseerd is op de morfologie. Deze richt op de uiterlijke verschijningsvorm in de kunst zoals compositie, formaat, kleur, licht, ruimte, kader, beweging, contour, vorm, licht en niet op de inhoudelijke betekenis van een beeld (de Visser, 1993). Deze beeldelementen zijn voor iedereen zichtbaar, dus ook voor de cliënt zelf.

Ook belangrijk om te vermelden is de vormenleer van Beljon waarin ervan uit wordt gegaan dat de vormen die te zien zijn, beïnvloed zijn door zowel de makers' hand als het gehanteerde materiaal. De maker en het materiaal zijn niet los van elkaar te zien.

Ik heb de formele beeldanalyse gebruikt in de observatieperiode van cliënten, om helder te krijgen op welke manier ze vormgeven en het materiaal hanteren. Zoals in de vormenleer van Beljon ga ik ervan uit dat de vormgeving en de manier waarop iemand het materiaal hanteert (materiaalhantering) erg nauw samenhangen.

Gebruikt iemand bijvoorbeeld veel water bij het werken met waterverf, dan zal de kleur op het papier transparanter zijn dan bij het gebruik van weinig water, waardoor de kleur feller wordt. Wanneer iemand veel druk uitoefent op een potlood, zal er een stevigere lijn te zien zijn dan wanneer iemand heel lichtjes het papier aanraakt waarbij er een dunne lijn te zien zal zijn. Baeten (2007, p.105) schrijft over de materiaalhantering dat alle handelingen te zien blijven en deel uitmaken van het totaal.

Een voorbeeld van het kijken naar de vormgeving volgens de formele beeldanalyse, is bijvoorbeeld het kijken naar de compositie. Is deze statisch of dynamisch, geordend of ongeordend? Bij een geordende en statische compositie kan dit wijzen op een behoefte aan structuur en duidelijkheid of overzicht. Of de mate van detaillering: wanneer de vormgeving extreem gedetailleerd is, dan is deze persoon waarschijnlijk heel materiaal- of vormtechnisch bezig wat te maken kan hebben met behoefte tot controle of beheersing. En de materiaalhantering is bijvoorbeeld af te lezen aan de textuur van een beeldend product, is het grof of glad afgewerkt (Haeyen, 2007, p. 331).

Tijdens het bespreken van het behandelplan heb ik samen met de cliënt naar deze manier en vormgeving gekeken en de analogie gemaakt naar het gedrag van de cliënt, ervan uitgaande dat de wijze waarop de cliënt met het beeldend materiaal werkt, analoog is aan hoe de cliënt buiten de therapiesituatie handelt (Smeijsters, 2008, p. 313). In de manier waarop het werkstuk tot stand is gekomen, zijn bepaalde manieren en patronen te ontdekken. En de manier waarop de cliënt te werk gaat, vertelt wezenlijke dingen over hoe hij of zij met zaken omgaat, zoals problemen en met andere mensen (Haeyen, 2007, p. 330). Vaak konden cliënten een bepaalde manier van werken al herkennen bij zichzelf.

Door het objectief kunnen bekijken en benoemen van beeldelementen gedurende de behandeling heb ik gezien dat mensen tot andere oplossingen kunnen komen en iets kunnen veranderen aan het beeld (d.m.v. een ander materiaal of techniek). Ze werken dus op een andere en vaak nieuwe manier waardoor ze nieuwe ervaringen kunnen opdoen. In het begin van de behandeling heb ik de cliënt geholpen bij het benoemen van beeldelementen. Later in de behandeling hadden ze deze manier meer verinnerlijkt en waren veel cliënten in staat om het zelf te benoemen. Dit draagt bij aan het versterken van de autonomie. Tevens heb ik gezien dat cliënten later in de behandeling zelf hun automatische handelingen qua materiaalhantering in het werkstuk konden herkennen.

Ik denk dat het goed is om de formele beeldanalyse in te zetten omdat je door het kijken naar het beeld, de handeling en de gedachten onderbreekt en de cliënt in het hier en nu haalt en hem bewust maakt van zijn manier van handelen.

1.2 Probleemstelling

Het kwam tijdens mijn stage vaak voor dat een cliënt automatische gedachten en handelingen had vanuit een sterke behoefte aan controle. Voor deze cliënt is het moeilijk om in het hier en nu de dialoog (het contact) met het materiaal aan te gaan, het kunnen ervaren van het materiaal, omdat hij vanuit de ratio handelt en het materiaal stuurt en controleert. Materialen hebben echter verschillende eigenschappen en sommige, zoals potlood of contékrijt, zijn goed te sturen. En een vloeiend materiaal als waterverf is moeilijker te sturen en dus moeilijker te controleren. Het biedt echter wel andere mogelijkheden, welke de cliënt echter niet kan ervaren wanneer hij vanuit zijn hoofd uit alle macht de waterverf probeert te sturen.

In de beeldende therapie wordt ervan uitgegaan dat verandering mogelijk is door het opdoen van nieuwe ervaringen. Echter om te kunnen ervaren moet iemand in het 'ervaringsstuk' zitten, en niet in het hoofd.

Door het bekijken en benoemen van een beeldend werkstuk aan de hand van de formele beeldanalyse, lijkt de cliënt in staat te zijn om in het contact met het materiaal te komen. Ik heb dit echter niet altijd bewust of methodisch ingezet, en het is onduidelijk wat de precieze rol is van de formele beeldanalyse bij het contact kunnen maken voor deze cliënt. Hierdoor ken ik niet alle mogelijkheden van inzetten van de formele beeldanalyse.

1.3 Vraagstelling

Welke rol speelt de formele beeldanalyse bij het in de dialoog treden met beeldend materiaal bij een volwassen cliënt met een sterke behoefte aan controle en de daaruit voortvloeiende automatische gedachten en handelingen?

Om een valide antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag, zal er eerst meer inzicht verkregen moeten worden in een aantal andere begrippen en zaken in de context van de casus.

Deelvragen:

- Welke informatie levert de formele beeldanalyse op ten aanzien van de automatische handeling?
- Welke informatie levert de formele beeldanalyse op ten aanzien van de dialoog met het materiaal?
- Hoe wordt de automatische handeling zichtbaar binnen de materiaalhantering en de beeldaspecten?
- Hoe wordt de dialoog met het materiaal zichtbaar binnen de materiaalhantering en de beeldaspecten?
- Hoe wordt de formele beeldanalyse door de cliënt ervaren?

1.4 Doelstelling

Met dit onderzoek en werkstuk wordt ten eerste een beschrijving gegeven van de rol van de formele beeldanalyse in de beeldende therapie. Er is weinig in vakliteratuur te vinden over het methodisch inzetten van de formele beeldanalyse in beeldende therapie. Ik richt mij in dit onderzoek op de automatische handeling van volwassen cliënten met een sterke behoefte aan controle aan de hand van een casus van één cliënt.

Door dit onderzoek hoop ik antwoord te kunnen geven op vragen als: Wat is het belang van de formele beeldanalyse in de behandeling van deze cliënt? Wanneer kun je de formele beeldanalyse inzetten? Hoe kun je de formele beeldanalyse inzetten? Hoe ervaart de cliënt het werken met de formele beeldanalyse? De onderzoeksgegevens kunnen mij meer inzicht geven in de rol van deze formele beeldanalyse en hiermee wil ik een bijdrage leveren aan de kennis over dit onderwerp.

Ten tweede kan ik, door deze gegevens naast mijn eigen ervaring en werkmodel te leggen, dit werkmodel aanpassen of concreter maken waardoor ik de formele beeldanalyse in de toekomst gericht en bewuster kan gaan inzetten ten behoeve van een goed behandelproces van de cliënt.

1.5 Relevantie

De formele beeldanalyse biedt een handvat om in het behandelproces heel dicht bij de cliënt te kunnen blijven, ervan uitgaande dat je in de wijze waarop iemand vormgeeft, kunt zien hoe deze persoon is (Smeijsters, 2008, p. 313). Het gaat om de concrete beeldhandelingen van de cliënt die terug te zien zijn in het product.

Door op deze manier naar werkstukken te kijken, kijk je objectief naar de materiaalhantering en de manier van vormgeven van de cliënt zelf zonder interpretaties en zonder vooroordelen. Naar mijn mening respecteer je op die manier de cliënt en geef je de cliënt het vertrouwen om zich te laten zien zoals hij is.

Daarnaast blijf je ook heel dicht bij het beeldend medium, wat concreet, tastbaar en zichtbaar is, en voorkom je dat cliënten teveel gaan 'praten over' en daarmee toch in het hoofd zitten.

Deze punten van de formele beeldanalyse dragen bij aan therapiewinst en dat maakt het relevant om te onderzoeken.

Ik geloof dat het inzetten van de formele beeldanalyse de cliënt helpt om uit het hoofd en in de ervaring te komen. Het thema controle komt voor bij veel cliënten met verschillende problematiek op As I en As II. Zoals in de probleemstelling beschreven is, is het in de beeldende therapie belangrijk om contact te maken met de belevingswereld en niet altijd vanuit de ratio, vanuit ideeën in het hoofd te handelen, omdat dit vaak de klachten in stand houdt. Dit maakte het relevant om de rol van de formele beeldanalyse nader te bestuderen. Ik richt mij in dit onderzoek op de automatische handelingen en gedachten die voortkomen uit die sterke behoefte aan controle, maar ik verwacht dat het inzetten van de formele beeldanalyse een grote rol kan spelen bij meerdere soorten automatische handelingen en gedachten.

Deze controlebehoefte is in het beeldend medium terug te zien in de manier waarop cliënten het materiaal hanteren, vaak heel erg sturend en controlerend om aan het beeld wat in het hoofd zit, te voldoen. Op deze manier is er geen dialoog met 'de ander', in dit geval met het materiaal. Wat betekent dat cliënten niet de eigenschap van het materiaal kunnen beleven, en het materiaal geen ruimte bieden.

In het verloop van de behandeling gaan deze cliënten het materiaal vaak anders hanteren, minder sturend en controlerend vanuit de ratio, en meer vanuit de dialoog en de ervaring.

Door het beschrijven van de begrippen formele beeldanalyse, materiaalhantering, automatische handeling, de dialoog met het materiaal en de ervaring van de cliënt en de relatie hiertussen hoop ik een bijdrage te leveren aan het lopende onderzoek "Beeldende kracht" van Drs. I. Péntzes, onderzoeker Kenniskring Kennisontwikkeling Vaktherapieën (KenVak) en docente beeldend medium op de Hogeschool Zuyd. Péntzes doet onderzoek naar *"de relatie tussen de materiaalhantering en materiaalbeleving van de cliënt in beeldende therapeutische observatie en zijn psychisch functioneren"*.

In mijn onderzoek wordt het denken, voelen en handelen (psychisch functioneren) gekenmerkt door de automatische gedachten en sterke behoefte aan controle en bestudeer ik hoe dit ten eerste zichtbaar wordt in de materiaalhantering en ten tweede hoe dit zichtbaar wordt in de beeldelementen van een beeldend product. Ditzelfde geldt voor het denken, voelen en handelen aan het eind van het behandelproces waarbij de cliënt minder deze behoefte tot controle heeft. Door antwoord te geven op de vraag hoe de automatische handeling zichtbaar wordt in de materiaalhantering en het product, kan ik bijdragen aan het beschrijven van de relatie tussen het psychisch functioneren en de materiaalhantering. Vervolgens onderzoek ik hoe deze materiaalhantering vanuit deze automatische handeling zichtbaar wordt in het beeldend product door het gebruik van de formele beeldanalyse. Hiermee hoop ik bij te dragen aan de informatie over de zichtbare kenmerken van materiaalhantering in het beeldend product.

2. Onderzoeksopzet

Het doel van het onderzoek is het geven van een verklaring voor het waargenomen fenomeen zoals beschreven in de probleemstelling. Dit wordt gedaan door het beschrijven van de begrippen formele beeldanalyse, materiaalhantering, automatische handeling en de dialoog met het materiaal en het beschrijven van de relatie hiertussen.

De onderzoekssituatie waarin de begrippen worden onderzocht, wordt gevormd door een casus uit de beroepspraktijk (zie 2.3.2 Databronnen). Vanuit de verbale beschrijving van de therapeut en de cliënt (de databronnen) uit de casus, zal ik deze begrippen kunnen beschrijven.

2.1 Onderzoekstype

Het verklaren van een fenomeen of situatie behoort tot één van de doelen van kwalitatief onderzoek. Om met kwalitatief onderzoek een verklaring na te streven, is het belangrijk om niet alleen aan te geven hoe dingen in elkaar zitten, aan de hand van een beschrijving van begrippen als de formele beeldanalyse, materiaalhantering, automatische handeling en dialoog met het materiaal. Maar ook om de relatie tussen deze begrippen of de relatie tussen bepaalde omstandigheden en het vóórkomen van een fenomeen te kunnen beschrijven (Boeije, 2005, p. 34).

Op grond hiervan hoop ik een verklaring te kunnen geven. Mijn onderzoek is dan ook van het type 'verklarend'.

Kwalitatief onderzoek kenmerkt zich door een drietal factoren. Een eerste kenmerk is dat het onderzoek zich focust op de onderdelen van het handelingsproces zoals dat in de praktijk plaatsvindt. Het gaat om het beschrijven van de complexiteit, genuanceerdheid, breedte en diepte van de concrete ervaring (Smeijsters, 2005, p. 33). Typische resultaten van kwalitatief onderzoek zijn dan ook beschrijvingen van begrippen of typen.

Centraal in dit onderzoek staat het beschrijven van de begrippen formele beeldanalyse, materiaalhantering, de automatische handeling en de dialoog en de relatie hiertussen. Deze begrippen, ook wel *sensitizing concepts* genoemd, vormen mijn eerste richtinggevende denkkader in het onderzoek (Boeije, 2005). Dit kader is het tweede kenmerk van kwalitatief onderzoek. Via gericht onderzoek waarbij de begrippen in hun natuurlijke context worden onderzocht, krijgen deze begrippen uiteindelijk empirische inhoud en kan ik ze gebruiken als elementen voor een verklaring voor mijn probleemstelling (Wester en Peters, 2004, p. 24). Daar de natuurlijke context bestaat uit een therapieverloop, zal ik deze begrippen formuleren aan de hand van dit verloop.

Het derde kenmerk van kwalitatief onderzoek is het open onderzoeksontwerp. Er is geen vaste volgorde van activiteiten, maar nieuwe inzichten ontstaan door te reflecteren, te observeren en te analyseren van de verkregen data. Uiteindelijk leidt dit tot een systematisch onderzocht antwoord op de probleemstelling (Wester, Smaling en Mulder, 2000, pp. 16-18).

2.2 Onderzoeksmethode

Om de begrippen formele beeldanalyse, materiaalhantering, automatische handeling, dialoog met materiaal en de relaties hiertussen te kunnen beschrijven, heb ik het fenomeen opnieuw bestudeerd volgens de principes van een kwalitatieve casestudy. Deze onderzoeksmethode is geschikt wanneer je een probleem of fenomeen grondig wilt onderzoeken in zijn bestaande context en tevens de samenhang van relevante factoren en verschijnselen intact wil houden (Baarda, de Goede en Teunissen, 2005, p. 114).

In de vraagstelling staan de begrippen formele beeldanalyse, dialoog met het materiaal en de cliënt met de automatische handeling en gedachte vanuit controle centraal.

De rol van de formele beeldanalyse is te onderzoeken aan de hand van de inzet van de formele beeldanalyse door de therapeut en de ervaring hiervan door de cliënt en de invloed die dit heeft op de materiaalhantering en beleving van de cliënt.

Vanwege de korte onderzoeksduur van drie maanden, is er voor gekozen om te verdiepen in één casus van een cliënt en gericht onderzoek te doen naar de sensitizing concepts.

Het verkrijgen van inzicht in deze factoren, is gedaan door aparte interviews af te nemen met de cliënt en de therapeut en vervolgens gerichte waarnemingen en analyses uit te voeren van alle belangrijke elementen van de situatie zoals deze uit de interviews naar voren kwamen. Tevens zijn de beeldend werkstukken gebruikt om de analyse aan te vullen en te ondersteunen (zie Bijlage 1).

De situatie in de probleemstelling is beschreven vanuit één perspectief, dat van de onderzoeker.

Door het verbinden van dit subjectieve perspectief met de perspectieven van anderen binnen de casus, kan er een meer valide antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag (Wester en Peters, 2004, p. 36).

De onderzoeksmethode sluit aan bij de principes van de grounded theory waarbij het erom gaat een theorie te schrijven die gefundeerd is in de praktijk (Smeijsters, 2008, p. 383). In dit onderzoek is echter alleen een cyclus van de theorie toegepast, omdat het toepassen van de hele methode niet haalbaar is binnen de tijd van het afstudeerproject.

Om het fenomeen in zijn natuurlijke context te kunnen onderzoeken, was het belangrijk om het verloop van het behandelproces van de cliënt in beeldende therapie helder te krijgen. Dit was dan ook de rode draad door de interviews heen, waarbij er ingezoomd werd op de (inzet en ervaring van de) formele beeldanalyse, en de materiaalhantering en beleving van de cliënt.

2.3 Dataverzameling

Voor mijn onderzoek had ik de keuze om een casus te onderzoeken uit mijn eigen stageperiode vorig jaar, of een casus van Brigitte Plum, beeldend therapeute van Dr. Poelsoord. Ik heb gekozen voor het laatste op basis van een viertal punten: ten eerste is het fenomeen zoals beschreven in de probleemstelling bij deze cliënt waargenomen. Ten tweede heeft de cliënt zijn behandelproces net afgerond waardoor zowel de cliënt als de therapeute nog dicht bij de ervaring staan en het proces nog vers in het geheugen hebben. Het derde punt betreft mijn afstand tot de casus wat zorgt voor een meer open onderzoekshouding omdat ik niet betrokken was bij de behandeling.

Ten slotte is er voldoende datamateriaal te verkrijgen doordat ik de mogelijkheid heb om interviews af te nemen met zowel de cliënt als de therapeut en alle beeldende producten nog intact zijn. Om deze redenen wordt er aan de eis van de kwalitatieve casestudy voldaan om het fenomeen in zijn natuurlijke context te onderzoeken.

2.3.1 Casuïstiek

De inhoud van de begrippen formele beeldanalyse, materiaalhantering, automatische handeling en dialoog met materiaal wordt onderzocht aan de hand van de casus Bart. Bart is een 42jarige man die naar Dr. Poelsoord is gekomen vanwege stemmingsklachten. Hij is perfectionistisch en heeft een grote behoefte aan controle. Hij voelt zich onmachtig, heeft weinig vertrouwen in anderen en kan moeilijk doorzetten omdat hij bang is voor teleurstellingen. Hij is verwachtingsvol, maar op het moment dat hij bang wordt voor een teleurstelling, verbreekt hij alvast zelf het contact en trekt zich terug.

Afhankelijkheid en ontwijking spelen een grote rol. Hij heeft een goed cognitief vermogen tot zelfinzicht.

Belangrijke therapiedoelen zijn het zicht krijgen op zijn copingmechanisme (de manier van omgaan met stressvolle situaties), het contact maken en het experimenteren met nieuw gedrag, waarbij hij situaties probeert aan te gaan i.p.v. te vermijden.

Bart komt gedurende 12 weken twee keer per week naar de beeldende therapie waarin hij aan zijn individuele proces werkt en deelneemt aan groepsopdrachten. In totaal heeft hij ongeveer 17 werkstukken gemaakt, waarvan er 15 in zijn individuele proces.

2.3.2 Sensitizing concepts

De sensitizing concepts zijn opgesteld aan de hand van de vraagstelling en de deelvragen en geven een eerste richting in het onderzoek. Om duidelijkheid te geven over de sensitizing concepts waar data over verzameld werd, worden ze hier kort benoemd.

De formele beeldanalyse

In dit onderzoek wordt de rol van de formele beeldanalyse onderzocht, in relatie tot de materiaalhantering en de ervaring van de cliënt. Daar de therapeut de formele beeldanalyse inzet, is het heel belangrijk om inzicht te krijgen in de interventies van de therapeut.

Materiaalhantering

In de probleemstelling is het verloop van de materiaalhantering van de cliënt belangrijk in relatie met het inzetten van de formele beeldanalyse.

Om goed de relatie te kunnen beschrijven tussen de formele beeldanalyse en de materiaalhantering, is het van belang om te weten hoe de automatische handeling enerzijds en de dialoog anderzijds zichtbaar wordt in de hantering en in de beeldaspecten en wat het verschil tussen deze twee manieren van materiaalhantering is.

Ervaring van de cliënt

In het te onderzoeken fenomeen is de ervaring van de cliënt een belangrijke pijler om twee redenen. Ten eerste om te bepalen wat voor een invloed de inzet van de formele beeldanalyse heeft op de cliënt en zijn materiaalhantering.

En ten tweede omdat de ervaring vertelt hoe iemand in zijn vel zit, waarbij het in therapie altijd een belangrijk doel is dat iemands gemoedstoestand positief verandert. Het is van belang om te weten hoe de cliënt het controleren van het materiaal beleeft en hoe hij de dialoog met het materiaal beleeft, omdat dit de verandering aantoont. Het kan bijna niet anders dan te denken dat de ervaring, de beleving van het materiaal anders is wanneer iemand echt contact maakt met het materiaal, dan wanneer iemand het materiaal als middel gebruikt om een doel te bereiken en in het hoofd blijft. Deze tweede reden voor dit sensitizing concept is echter niet zozeer nodig voor het beantwoorden van de vraagstelling, echter als ondersteuning van de gevonden resultaten.

2.3.3 Databronnen

Om de sensitizing concepts empirische inhoud te geven, worden deze onderzocht aan de hand van verschillende databronnen. Het gebruiken van meerdere databronnen behoort tot de triangulatiemethode en wordt gebruikt om zoveel mogelijk gegevens over hetzelfde onderwerp te verkrijgen (Wester en Peters, 2004). In dit onderzoek werden gegevens verzameld door interviews af te nemen met Plum en Bart, de belangrijkste databronnen in dit onderzoek.

Databronnen formele beeldanalyse en materiaalhantering

De begrippen formele beeldanalyse en materiaalhantering komen in de interviews met beide respondenten terug, echter vanuit verschillende invalshoeken. Plum heeft in het interview veel data kunnen geven over de manier en met name het waarom van het inzetten van de formele beeldanalyse. Tevens heeft zij kunnen

observeren wat er in de materiaalhantering van Bart veranderde.

In het interview met Bart wordt met name de manier van inzetten duidelijk; wat voor interventies doet de therapeut met betrekking tot het beeldend product en op welke momenten. Tevens vertelt Bart bij zijn over het hoe en waarom ze tot stand zijn gekomen. Het 'hoe' geeft mij informatie over de materiaalhantering en het 'waarom' geeft aan vanuit welke gedachte of interventie een werkstuk is ontstaan.

Databron ervaring

Om inhoud te kunnen geven aan de ervaring van Bart in deze casus, is hijzelf de bron die hier het dichtst bij staat. Hij kan immers vertellen hoe hij de inzet van de formele beeldanalyse en het materiaal tijdens het proces innerlijk ervaren heeft.

In het interview was het belangrijk om informatie te verkrijgen over zijn ervaring van de formele beeldanalyse, en wat voor invloed deze ervaring had op zijn materiaalhantering. Door te onderzoeken wat deze ervaring is, kan er inzicht verkregen worden in meer specifieke aspecten van de formele beeldanalyse die een appèl doen op de cliënt.

Door de data van deze verschillende bronnen naast elkaar leggen en in de analysefase te zoeken naar overeenkomsten en verbanden tussen de verschillende data over afzonderlijk de formele beeldanalyse en de materiaalhantering, kunnen deze begrippen beschreven worden.

2.3.4 Dataverzamelingstechnieken

Om valide gegevens te krijgen over het fenomeen, is het belangrijk om te spreken met de deelnemers aan het onderzoek en hun ervaringen te begrijpen (Boeije, 2005, p. 148). Voor meer informatie over de sensitizing concepts, werden aparte interviews met Plum en Bart afgenomen.

Het verloop van het interview werd gestructureerd door de chronologische volgorde van de beeldend werkstukken van de cliënt aan te houden. Tijdens het interview werd ingezoomd op de formele beeldanalyse, de materiaalhantering en de ervaring van de cliënt. Alle drie de interviews zijn vastgelegd aan de hand van een geluidsopname en later uitgeschreven.

Voor het waarborgen van de validiteit van het interview heb ik rekening gehouden met twee aandachtspunten die Westers en Peters (2004, p. 63) beschrijven:

- De interviewer probeert zijn eigen waarheid achterwege te laten, zodat er zo min mogelijk sprake is van een waardeoordeel. Het gaat ten slotte om de ervaring van de respondent.
- De interviewer onderhoudt een goede relatie met de respondent. Dit betekent aandacht geven aan het verhaal van de respondent, begrip tonen en hem serieus nemen. Waarbij de interviewer ook moet sturen.

Kwalitatieve interviews beeldend therapeute

Er zijn voor dit onderzoek twee interviews afgenomen met de beeldend therapeute.

Het eerste interview was belangrijk om de casus te introduceren en een overzicht te krijgen van het therapieverloop en van de werkstukken die gemaakt zijn, als het ware een rapportage van de therapie. Dit was een open interview waarbij Plum vanuit zichzelf over het therapieproces verteld heeft aan de hand van de beeldend producten.

Voorafgaande aan het tweede interview heb ik een topiclijst gemaakt op basis van informatie die ik nog miste uit het eerste interview met Plum en uit het interview met Bart. Deze voorbereiding heeft tot een lijst van onderwerpen en vragen geleid die aan bod kwamen tijdens het interview wat maakt dat er sprake was van een semi-gestructureerd interview (Boeije, 2005, p. 57). Zo heb ik in dit interview erg ingezoomd op de formele beeldanalyse en de materiaalhantering per beeld.

Kwalitatief interview cliënt

Voor dit interview is er ook een topiclijst gemaakt waar de sensitizing concepts vertaald zijn naar onderwerpen die aansluiten bij het referentiekader van de cliënt (Wester en Peters, 2004, p. 61).

Zo werd er niet gesproken over de formele beeldanalyse, maar over *de manier van kijken* naar het werkstuk. Dit interview was semi-gestructureerd waarbij Bart aan de hand van de werkstukken verteld heeft over zijn manier van werken, en waar nodig, heb ik expliciet gevraagd naar zijn ervaring, de materiaalhantering, naar de interventies van Plum en naar de manier van kijken heb gevraagd.

De interventies van Plum waren een aandachtspunt om naar te vragen, omdat deze vaak in verband stonden met de formele beeldanalyse. Het is als het ware een andere ingang om data te verkrijgen over de formele beeldanalyse.

2.4 Datapreparatie

Aan de hand van de beschreven dataverzamelingstechnieken, waren er een aantal ruwe data ontstaan die geanalyseerd konden worden; geluidsopnames en foto's van de werkstukken. Voordat er echter met de analyse gestart kon worden, was het belangrijk om de data te prepareren. Het geschikt maken van dit 'ruwe' materiaal wordt transcriptie genoemd; 'het weergeven van de tekst in een leesbare en beheersbare vorm' (Wester en Peters, 2004, p. 84).

Interviews

Wat betreft de opgenomen interviews heeft er eerst een transcriptie van gesproken naar geschreven materiaal plaatsgevonden. De interviews zijn zo snel mogelijk en letterlijk uitgeschreven aan de hand van de geluidsopnames. Dit betekende dat de tekst bestond uit de natuurlijke taal van de respondent en was uitvoerig en volgde de opbouw van het interview. De onderwerpen kwamen vaak op verschillende plekken terug in de tekst en in verschillende bewoordingen (Boeije, 2005, p. 60).

De stap die er vervolgens gezet werd, voordat er aan de daadwerkelijke analyse (een analyse in engere zin) begonnen kon worden, was een eerste ordening van het materiaal.

De tekst werd 'gescand' op fragmenten waarin informatie te vinden was over materiaalhantering, de formele beeldanalyse en de ervaring van de cliënt. De stap die hierbij tegelijkertijd plaatsvond, was het maken van keuzes over welke gegevens niet relevant waren en geschrapt konden worden (Wester en Peters, 2004).

Beeldend producten

Tijdens de behandeling heeft Bart ongeveer 17 beeldend producten gemaakt. Deze beelden geven, wanneer ze geanalyseerd worden aan de hand van de veelbesproken formele beeldanalyse, informatie over de vormgeving en over het gebruik van het materiaal. De formele beeldanalyse zou in dit geval een analysemethode vormen in dit onderzoek, zoals het coderen dat is bij het analyseren van de interviewteksten. Deze informatie zou dan als extra data gebruikt kunnen worden in de analyse over de materiaalhantering van de cliënt. Echter gezien de hoeveelheid tijd die het in beslag neemt om de formele beeldanalyse toe te passen en de korte duur van het afstudeerproject, was dit niet haalbaar.

Wel wilde ik sommige belangrijke werkstukken gebruiken als ondersteuning en illustratie van de gevonden resultaten in de scriptie. Belangrijke werkstukken waren in dit geval die werkstukken die een grote stap betekenden in het proces. Tijdens de interviews met zowel de cliënt als de therapeut werd gevraagd om de belangrijkste werkstukken te kiezen. Dit heeft geresulteerd in 5 beeldend producten (zie Hoofdstuk 3).

Om de beeldend producten te kunnen gebruiken in mijn scriptie, zijn er digitale foto's gemaakt en close-up foto's om de materiaalhantering goed te kunnen zien.

2.5 Data-analyse

Vanuit de datapreparatie zijn er drie transcripties welke geanalyseerd zijn d.m.v. principes uit de grounded theory. Deze onderzoeksmethode kenmerkt zich door het ontwikkelen van een in de praktijk gefundeerde theorie. Wanneer je de volledige coderingstechnieken toepast, werk je in een cyclus waarin elke coderingsfase gekenmerkt wordt door reflectie, waarneming en analyse. In de drie maanden van dit afstudeerproject is dit echter niet haalbaar en heb ik alleen de principes van het coderen toegepast.

Tevens wordt er in dit onderzoek geen theorie ontwikkeld, echter de coderingsprincipes helpen om de onderzoeksdata te ordenen, structureren en te analyseren om zodoende tot een model te komen dat een verklaring geeft voor het fenomeen uit de probleemstelling (I. Pénzes, workshop, 26 maart 2010).

2.5.1 Data-analysetechnieken

In elke vorm van kwalitatief onderzoek is codering een noodzaak om structuur te kunnen vinden. Het coderen betekent het leggen van een link tussen de onderzoeksdata en het richtinggevende (conceptueel) kader. Een code betekent niet meer dan een begrip wat gebruikt wordt bij het labelen van onderzoeksdata. De grounded theory heeft 3 analysetechnieken, te weten het open coderen, axiaal coderen en het selectief coderen.

Ik heb de transcripties van de drie interviews één voor één geanalyseerd volgens de eerste twee stappen, namelijk het open coderen en het axiaal coderen. Bij de derde stap, het selectief coderen, heb ik de verschillende data bij elkaar gebracht (zie *figuur 1*).

Open coderen

In de eerste fase van de analyse wordt gebruik gemaakt van *open coding* (Wester, 2004, p. 93). In deze fase heb ik vanuit mijn richtinggevend kader (de sensitizing concepts) de teksten van de transcripties gelezen en heb ik de fragmenten die gaan over de formele beeldanalyse, materiaalhantering en de ervaring van de cliënt gemarkeerd.

Na het markeren heb ik codes geformuleerd en aan de verschillende fragmenten gekoppeld. Bij het formuleren heb ik de woorden uit de fragmenten gebruikt, om zo dicht mogelijk bij de bewoordingen van de respondent te blijven en niet te interpreteren.

Om te bepalen of codes belangrijk waren, heb ik hierop gereflecteerd aan de hand van de probleemstelling. Sommige begrippen of codes zijn tussendoor veranderd. Deze verandering is vastgelegd in zogenaamde begrippenmemo's.

Axiaal coderen

Het belangrijkste doel van deze fase is het precies uitwerken van de begrippen en codes die geformuleerd zijn rond de sensitizing concepts in het onderzoek. Dit heb ik gedaan door een continue vergelijking van de codes en het teruglezen van de fragmenten.

Op basis van de resultaten (codes) uit de open coding en de reflecties hierop, heb ik relevante (hoofd)codes gekozen. Voor elke hoofdcode is er een selectie gemaakt van de fragmenten waarin deze hoofdcode is toegekend en worden er verschillen en overeenkomsten gezocht tussen deze fragmenten. Op basis van deze vergelijkingen kan het begrip dat door de hoofdcode wordt aangeduid nader worden uitgewerkt.

Vervolgens wordt aan deze hoofdcode een groep codes gekoppeld, die de verschillende aspecten van het centrale begrip aangeven. Er ontstaan als het ware vertakkingen vanuit de hoofdcode, en iedere vertakking is een kleiner onderdeel van het centrale begrip.

Zo heb ik bijvoorbeeld gezien dat de fragmenten die horen bij de formele beeldanalyse vaak gaan over de manier van inzetten (hoe), het tijdstip van inzetten (wanneer) en over wat er gebruikt wordt van de formele beeldanalyse door de therapeut.

De laatste stap in deze fase betreft normaal gesproken het aanbrengen van een structuur in de codes. Echter omdat dit onderzoek over een therapieverloop gaat, zijn de codes al gestructureerd door de chronologische volgorde waarin ze moeten blijven staan.

Door deze volgorde van de codes kon ik bijvoorbeeld heel duidelijk het verloop van de materiaalhantering zien, wat het mogelijk maakte om aan de verschillende codes de begrippen *automatische handeling* of *dialogoog met het materiaal* te koppelen. Hierdoor wordt het begrip materiaalhantering beschreven aan de hand van de hoofdcodes *automatische handeling* of *dialogoog met het materiaal*.

Selectief coderen

Deze derde fase is met name bedoeld om een uitwerking van de kern van de theorie te verkrijgen. Vaak is dit een kerncategorie en de analyse is in deze fase dan ook gericht op de uitwerking van deze categorie en de relatie met andere categorieën of begrippen. Het selectief coderen heb ik gebruikt om relaties tussen de begrippen formele beeldanalyse, materiaalhantering en de ervaring op te sporen en verbanden te leggen. Ik heb een structuur aangebracht in de vorm van een spiraal waarin de verschillende begrippen en verbanden duidelijk werden (zie *figuur 2*). Ik ben gekomen tot een spiraalvorm doordat de 'begrippen' na elkaar op verschillende plaatsen terugkomen in de verloop van de therapie.

Ik heb hierbij vragen gesteld zoals bijvoorbeeld:

- Wat is de belangrijkste boodschap van de onderzochte cliënt en therapeut met betrekking tot de formele beeldanalyse?
- Hoe verhouden de verschillende elementen zoals materiaalhantering en de formele beeldanalyse zich tot elkaar? (Boeije, 2005; Wester, 2004).

Vanuit de selectieve codering zijn de kerncategorieën bepaald; de belangrijkste begrippen voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

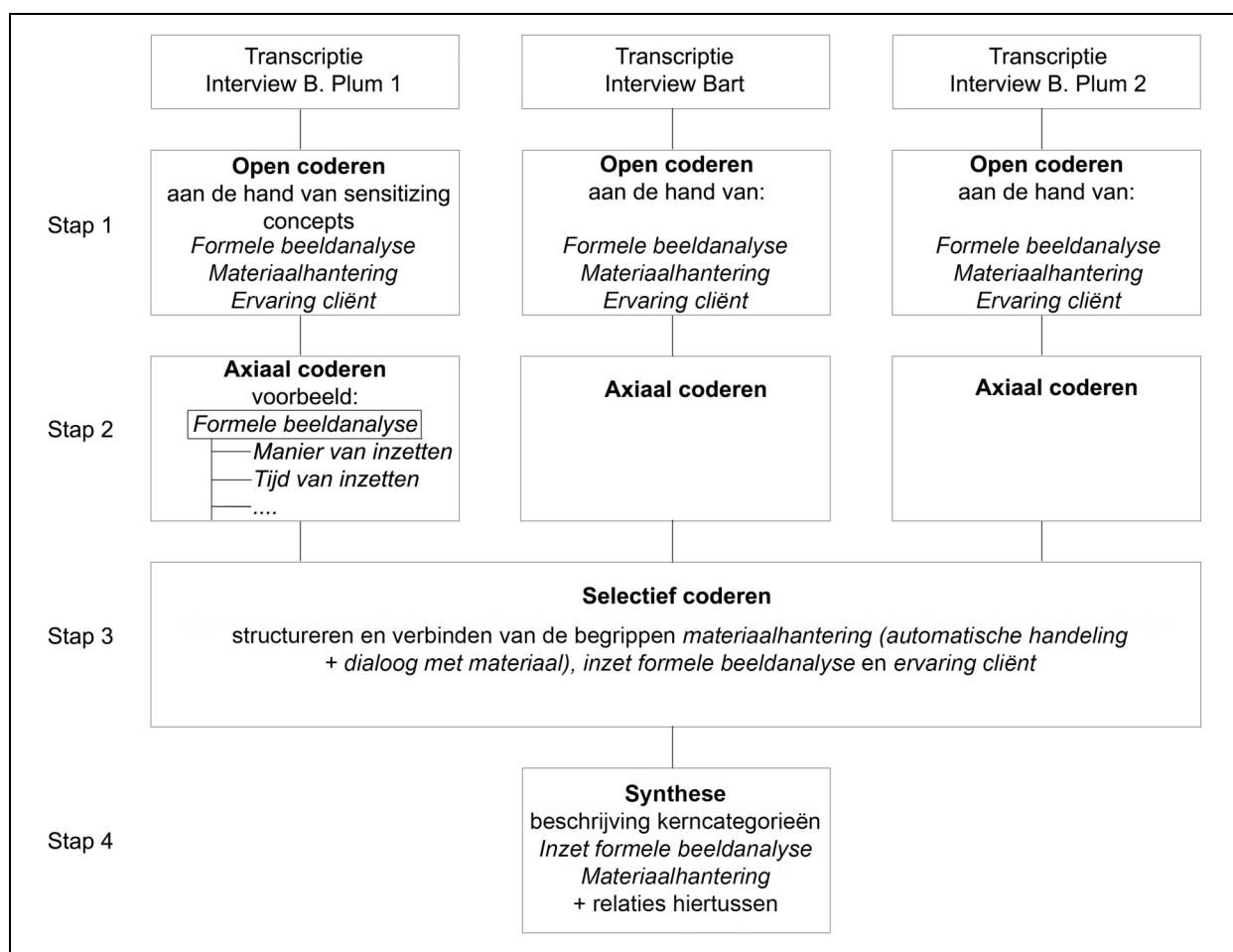
De categorieën *materiaalhantering* en *de inzet van de formele beeldanalyse* zijn beschreven in Hoofdstuk 3 aan de hand van de hoofdcodes die aan deze begrippen gekoppeld zijn.

Synthese

De uitwerking van het kernbegrip en het helder beschrijven van de relaties hiervan met andere begrippen, wordt *synthese* genoemd. In dit onderzoek betekent dit dat de relatie tussen de formele beeldanalyse en de materiaalhantering onderzocht en beschreven wordt. Er vindt een integratie plaats van de verschillende begrippen (zie Hoofdstuk 3 Resultaten).

Schema data-analyse

Om een globaal overzicht te geven van de doorlopen stappen van de coderingsprincipes, zijn de stappen in een schema gezet.

Figuur 1. Schematische weergave van de data-analyse

Workshops data-analyse

Tijdens de analysefase heb ik twee keer de workshop 'Coderen in een Kwalitatieve Casestudy' van Drs. I. Péntzes op Hogeschool Zuyd bijgewoond. Hierdoor heb ik beter zicht gekregen op de inhoud van de verschillende coderingstechnieken en heb ik geleerd hoe ik deze kon toepassen op mijn onderzoeksdata.

Tevens heb ik een workshop 'Beeldanalyse op basis van de morfologische kunstbeschouwing' gevolgd bij Anja Cilissen op de Hogeschool Zuyd. En hebben we aan de hand van de formele beeldelementen beeldend producten geanalyseerd, waaronder één product uit mijn onderzoekscasus (zie Bijlage 2). Voor een overzicht en beschrijving van de formele beeldelementen, verwijs ik naar Bijlage 3 en 4.

2.6 Kwaliteit

In het onderzoek heb ik gebruikt gemaakt van verschillende technieken om ervoor te zorgen dat het onderzoek voldoet aan een aantal kwaliteitscriteria.

Triangulatie

Er wordt gebruik gemaakt van verschillende databronnen waardoor de waarneming en ervaring van het te onderzoeken fenomeen concreter gemaakt kan worden. Datatriangulatie is een controleprocedure voor het waarborgen van de kwaliteit van de data. Er is sprake van verschillende perspectieven, dat van de twee respondenten en van de onderzoeker, waardoor de betrouwbaarheid (*dependability*) vergroot wordt (Wester en Peters, 2004, p. 200).

Ook bij de dataverzamelingstechnieken wordt triangulatie gebruikt wat hieraan bijdraagt. Er wordt op verschillende manieren gegevens verzameld betreffende het fenomeen. Er worden interviews afgenomen, er wordt een literatuuronderzoek gedaan en er zijn documenten (beeldend producten). Er wordt via verschillende wegen gegevens verzameld over de sensitizing concepts, en deze gegevens worden naast elkaar gelegd waarbij er overeenkomsten en verschillen worden gezocht.

Member checking

Het criterium *credibility* wordt nagestreefd door het controleren van de interpretatie van de antwoorden van de onderzochten. Dit heb ik direct tijdens het interview gedaan door de interpretatie direct aan de respondent voor te leggen. Tevens heb ik twee interviews met de therapeut afgenomen, waarbij ik tijdens het tweede interview de gelegenheid heb gebruikt om gegevens uit het eerste interview nog eens voor te leggen. De transcriptie van het tweede interview heb ik op een later tijdstip aan de therapeut voorgelegd. Hierdoor heb ik geprobeerd om interpretatiefouten zoveel mogelijk te vermijden.

Peer debriefing

De methode van dataverzameling, de data-analyse en tussentijdse resultaten heb ik voorgelegd aan mijn onderzoeksbegeleidster. De betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten wordt groter wanneer analyses bevestigd worden, omdat er aan het kwaliteitscriterium *confirmability* wordt voldaan.

Tijdens het afnemen van het interview heb ik de respondent zijn of haar verhaal laten doen en heb ik geprobeerd mijn hypothese achterwege te laten, om de respondent zo min mogelijk te beïnvloeden. Om aan het kwaliteitscriterium *authenticity* te kunnen voldoen, heb ik de respondent de ruimte gegeven om zijn of haar mening te laten horen.

Ook wordt *dependability* nagestreefd door de context waarin het fenomeen zich heeft voorgedaan zo goed mogelijk in zijn natuurlijke staat te onderzoeken. Dit was vooral mogelijk doordat alle interviews plaats hebben gevonden aan de hand van de beeldend producten. Dit zorgde voor houvast en structuur waardoor het therapieverloop zo goed mogelijk in kaart kon worden gebracht. Tevens zijn de interviews vastgelegd aan de hand van geluidsopnames, wat bijdraagt aan *dependability*.

Ten slotte is de casus heel recent, wat de antwoorden van de respondenten meer betrouwbaar maakt, omdat ze niet diep in het geheugen hoeven te graven.

Workshops

Het volgen van de workshop 'Coderen in een Kwalitatieve Casestudy', draagt bij aan de kwaliteit van de data-analyse. Door het beter kunnen toepassen van de coderingsprincipes, kon ik een grondige data-analyse doen waardoor de resultaten zo compleet mogelijk zijn. Dit draagt bij aan *dependability* (Smeijsters, 2006, p. 44). Ditzelfde geldt voor de workshop 'Beeldanalyse op basis van de morfologische kunstbeschouwing', waardoor ik meer inzicht heb gekregen in het toepassen van de formele beeldanalyse.

3. Resultaten

Door middel van de data-analyse zijn de kerncategorieën ontwikkeld en met elkaar in verband gebracht in een theoretisch model. In dit hoofdstuk worden eerst de kerncategorieën in het verloop van het beeldend therapieproces toegelicht, waarbij illustraties worden gegeven van het theoretisch model. Hierna volgt het theoretisch model (*figuur 2*) en een toelichting van de kerncategorieën in dit model. Ten slotte wordt er een samenvatting gegeven van de twee kerncategorieën.

3.1 Kerncategorieën

De kerncategorieën zijn inzet door de formele beeldanalyse en materiaalhantering. De inhoud van deze kerncategorieën is gevormd aan de hand van het verloop van het therapieproces.

Aan de hand van de veranderingen in de materiaalhantering heb ik het proces opgedeeld in 6 fasen, te weten *de diagnostische fase, de behandelplanbespreking, de oefenfase, de experimenteerfase, de ervaringsfase en de afrondingsfase*. Elk van deze fasen geeft een andere beschrijving van de kerncategorieën.

De diagnostische fase is het begin van het therapieproces en kenmerkt zich doordat er nog geen sprake is van behandeldoelen en Bart vanuit zichzelf beeldend kan werken. Zijn materiaalhantering komt nog helemaal vanuit hemzelf.

De behandelplanbespreking is een belangrijke tussenfase in het therapieproces, omdat hier de formele beeldanalyse een belangrijke rol heeft bij het zichtbaar maken van de automatische handeling en het opstellen van behandeldoelen.

De oefenfase, experimenteerfase, de ervaringsfase en ten slotte *de afrondingsfase* laten een verloop zien van de materiaalhantering, waarbij de automatische handeling steeds minder en de dialoog met het materiaal steeds meer aanwezig wordt.

Tijdens de analyse heb ik gezien dat er bepaalde handelingen waren in het maakproces van een beeldend product, maar dat ik deze niet onder materiaalhantering kon plaatsen, omdat het er niet om het letterlijk hanteren van het materiaal ging. Ik heb deze soort handelingen 'werkwijze' genoemd; de wijze van werken, zonder dat het om het letterlijk hanteren van het materiaal gaat.

Tevens heb ik gezien dat de werkwijze, materiaalhantering en de beeldelementen in de producten, heel nauw met elkaar en met de formele beeldanalyse samenhangen. Naast de beschrijving van de kerncategorieën, zal ik de informatie over de werkwijze, de beeldelementen, vormthema's en ervaring van de cliënt gebruiken om een duidelijk beeld te geven van het verloop van de therapie.

3.1.1 Beschrijving kerncategorieën in verloop van de therapie

1. Diagnostische fase

De automatische handeling wordt zichtbaar in de diagnostische fase waarin Bart drie beeldend producten maakt en er nog geen sprake is van een individuele behandeling aan de hand van het inzetten van de formele beeldanalyse.

Zijn *werkwijze* is het bedenken en uitwerken van een idee, waarbij de vormgeving vanaf het begin vaststaat en niet meer verandert, zodat hij precies weet welke stappen hij gaat zetten en waar hij uit gaat komen.

Materiaalhantering

De hantering van het materiaal in deze automatische handeling kenmerkt zich door het sturen en controleren van het materiaal, wat zichtbaar wordt in het lineair en zo precies mogelijk aanzetten van het penseel, het zo

glad mogelijk strijken van de klei en het gebruik van het mesje om de vormen strak te maken en ten slotte in de korte contactmomenten van de houtskool op papier en opnieuw de lineaire aanzet. Deze materiaalhantering wordt heel duidelijk zichtbaar in de *beeldelementen* van de producten. De rechte, strakke zwarte grenslijnen en de egale en dekkende invulling van de vlakken. De duidelijke strakke vormen en de scherpe belijning in de klei. En de kleine lineaire vormen van het houtskool op papier.

Formele beeldanalyse

De formele beeldanalyse wordt ingezet door Plum. De inzet kenmerkt zich vooral door het samen kijken en benoemen van de opvallende materiaalhantering en beeldelementen van Bart in de nabesprekingen waarbij Plum in deze fase nadrukkelijk aanwezig is. Hierbij geeft ze voorbeelden en vraagt bijvoorbeeld om te kijken naar vorm, beweging of de afwerking. Wanneer er niks komt, dan benoemt ze zelf wat ze ziet.

Ditzelfde geldt voor de nabesprekingen van de groepsopdrachten waarbij ze cliënten vraagt wat er opvalt aan het materiaal en de vormgeving van de afzonderlijke werken.

In deze fase laat Plum het bij het kijken en het benoemen en geeft Bart geen vormthema's mee. Tevens maakt Bart in deze fase kennis met deze manier van kijken en raakt nog niet bewust van zijn handelen.

Illustratie van theoretisch model aan de hand van beeldend product 1

Werkwijze

De werkwijze van Bart bestaat uit het perfect uitwerken van een abstract symmetrisch beeld bestaande uit vlakken, wat hij in zijn hoofd heeft. Hij werkt vormvast; de vorm wordt aan het begin vastgezet en verandert niet meer. Ook wordt vastgezet dat alles in het beeld geschilderd moet worden met verf en het moet er zo strak mogelijk uitzien. Hierdoor weet hij welke stappen hij moet zetten. De werkwijze heeft invloed op de materiaalhantering.

Materiaalhantering

Zijn manier kenmerkt zich in deze fase door een bedachte, controlerende en sturende hantering, waarbij hij over het materiaalappèl heen stijgt en er weinig ruimte voor het materiaal is om een effect te maken.

Hij begint het beeld eerst met potlood uit te tekenen met de liniaal erbij. Tevens wordt zijn manier zichtbaar in het gebruik van het penseel waarmee hij de verf aanbrengt; de adem inhoudend en zijn pols vastzettend om heel gericht en precies te kunnen werken en de zwarte lijnen zo strak mogelijk aan te zetten. De vlakken worden net zo precies ingevuld, waarbij hij het penseel zo stuurt dat er geen wit van het papier meer te zien is en er geen penseelstreken te zien zijn, zodat de vlakken zo dekkend en egaal mogelijk zijn. Sommige vlakken worden twee keer ingeschilderd.

Beeldelementen

Deze materiaalhantering zorgt voor het strakke vlak, de egale en dekkende schildering, de lijnen die er uitzien alsof ze gedrukt zijn wat zichtbaar wordt in het beeld.

Formele beeldanalyse

Bij zijn dit eerste individuele werk benoemt Plum de werkmanier en de vormgeving (beeldelementen) van Bart en laat het hierbij.

Foto 1. Beeldend product 1

2. Behandelplanbespreking

Materiaalhantering

Tijdens het bespreken van het behandelplan worden de beeldend producten uit de diagnostische fase naast elkaar gelegd en vergeleken aan de hand van de formele beeldanalyse. De materiaalhantering in de verschillende producten lijkt een patroon te vormen: de manier waarop hij omgaat met zijn materiaal is in alle drie de producten controlerend en sturend. Dit wordt zichtbaar door het inzetten van de formele beeldanalyse door Plum.

Formele beeldanalyse

De formele beeldanalyse speelt een hele belangrijke rol tijdens het bespreken van het behandelplan. De beeldend producten worden naast elkaar gelegd en er wordt samen gekeken naar de werkwijze, de materiaalhantering, en naar de beeldelementen. Plum vraagt hierbij aan Bart wat hem opvalt bij de vergelijking van de drie producten en vult dit aan.

Door het kijken aan de hand van de formele beeldanalyse, wordt *de automatische handeling* duidelijk in de overeenkomsten van de beeldelementen en de materiaalhantering die deze beeldelementen heeft gemaakt:

- In de beeldelementen van de drie werken is ten eerste een patroon te zien van strakke en lineaire vormen, de vlakverdeling en de duidelijke belijningen waarmee de vlakken begrensd zijn en de vormen strak zijn gemaakt.
- Ten tweede is er een herhaling te zien in de drie werken van dezelfde soort materiaalhantering; sturend en controlerend.

Tevens wordt in deze fase ook *de werkwijze* besproken die onder de automatische handeling valt. En deze wordt gekenmerkt door het perfectionistische, het gedetailleerde en het opbouwen vanuit denken. Het uitwerken van een bedacht idee waarbij de vorm al vanaf het begin vaststaat en niet meer verandert.

De hulpvraag van Bart vormt het kader om te kijken naar de beelden en Plum koppelt de beeldhandelingen (materiaalhantering en werkwijze) aan de hulpvraag van Bart. Zijn algemene doelen worden vertaald naar werkdoelen in het medium, door Plum vormthema's genoemd. Zijn algemene doelen zijn:

- geen scherm meer om zich heen, meer contact maken en verbinden vanuit een horizontale dialoog. Op een gelijkwaardige manier zonder mij weg te cijferen.
- meer dialoog tussen hoofd en gevoel en niet alleen maar hoofd

Het behandelplan wat op basis van de automatische handeling en de hulpvraag van Bart gemaakt is, bestaat uit de volgende mediumdoelen:

- Verbinden en nuanceren.
- Loslaten, durven te zoeken en laten ontstaan.

Vormthema en materiaal

Vanuit dit behandelplan geeft Plum voor de eerstvolgende stap een oefening mee om een start te kunnen maken, welke bestaat uit vormthema's en materiaal.

Ze geeft de vormthema's overlap en menging mee en het materiaal verf in de drie primaire kleuren.

Ervaring van de cliënt

Bart is verrast door de vergelijking van de werken en hij kan zien wat Plum bedoelt.

3. Oefenfase

Vanuit de *vormthema's* overlap en menging, en het *materiaal* verf (en later inkt en pastelkrijt) wat Plum heeft meegegeven, begint Bart in deze fase te werken aan de mediumdoelen nuanceren en verbinden.

In de oefenfase is er al een kleine verandering te zien in de *werkwijze* van Bart. Hij werkt meer in het hier en nu en werkt niet meer vanuit een van tevoren bedacht idee. Tijdens het werken gebeurt het nog wel dat hij iets in het werk ziet en toch een beeld in zijn hoofd krijgt wat hij dan gaat uitwerken.

Materiaalhantering

In zijn *beeldend product 4* (zie illustratie 2) zet hij zwarte lijnen op nadat hij is gaan nuanceren met verkleuren, waarbij hij met de zwarte lijn heel nauwkeurig en sturend de kleurvlakken volgt en begrensd. In de beeldende producten die hierop volgen, zet hij met een sturende beweging de Oost-Indische inktlijnen op waarmee hij de structuur en begrenzing al aangeeft en maakt daarna de invulling.

Ook is er in deze fase al een voorzichtige *dialogo met het materiaal* te zien waarin Bart de kleuren van het materiaal al een heel klein beetje in elkaar laat overlopen. Met verf gebeurt dat weliswaar alleen in één kleursoort, waarin hij een verloop maakt van licht naar donker. En met pastelkrijt probeert hij te mengen door te vegen, en zijn dit nog vrij korte uitvegen waardoor er weinig menging is, maar het is een eerste nieuwe beweging.

In de *beeldelementen* wordt de automatische handeling vooral zichtbaar in de zwarte lijnen waarmee Bart de vlakverdeling maakt en in de korte mengbeweging in kleur. En in de nieuwe elementen wordt de dialoog zichtbaar; de nieuwe invulling van de vlakken waarin er kleine kleuroverlopen te zien zijn.

Formele beeldanalyse

Plum gebruikt de formele beeldanalyse in deze fase met name om de automatische manier en de nieuwe manier van handelen te laten zien. Dit doet ze door samen te kijken naar en het benoemen van de overeenkomsten en verschillen met het eerste werk van Bart (*beeldend product 1*). Ze vraagt Bart hierbij om te kijken naar de opbouw en het materiaalgebruik.

Ook wordt er samen naar de automatische werkwijze gekeken die gekenmerkt wordt door het opzetten van een structuur met zwarte lijnen inkt en het invullen met kleur.

Vormthema en materiaal

Aan de hand hiervan geeft Plum een nieuwe uitdaging mee in de vorm van een vormthema, een nieuwe materiaalhantering en materiaal: het vormthema verbinden door het laten vloeien (materiaalhantering) van ecoline (*experimenteerfase*).

Ervaring van de cliënt

In deze fase wordt Bart voor het eerst bewust van zijn automatische handeling door het zien van de overeenkomsten met zijn eerste werk (de terugkomende vlakverdeling), maar ook door het kunnen zien in het beeld van de nieuwe handeling.

Illustratie van theoretisch aan de hand van beeldend product 4

Werkwijze

Bart gaat letterlijk op zoek naar overgangen en tonen en het is heel zwaar werken, omdat het werken in het hier en nu is.

Materiaalhantering

Bart start vanuit de *dialogo met het materiaal*. Deze kenmerkt zich door het voorzichtig nuanceren met verf waarbij de nuancering zich met name in één kleursoort bevindt en van licht naar donker gaat, en hij nog weinig menging en overlap van de verschillende kleuren maakt

De *automatische handeling* bestaat uit het sturen van zijn penseel om heel nauwkeurig de kleurvlakken te volgen.

Foto 2. Beeldend product 4

Beeldelementen

De automatische handeling is te zien in de lijn met kleine bewegingen, de compositie en de invulling waarbij ieder vlak een eigen kleur heeft. De nieuwe beeldelementen zijn de voorzichtige menging van kleuren en de overloop in de onderlinge kleuren van licht naar donker.

Formele beeldanalyse

In de nabespreking gebruikt Plum het *beeldend product 1* uit het proces als vergelijkingsmateriaal om de overeenkomsten (de verbinding door de strakke lijn, de compositie en de invulling) en het verschil (de dialoog met het materiaal) te laten zien. Hierbij vraagt ze Bart eerst om zelf te kijken naar de opbouw van het werk en naar de materiaalhantering.

Vormthema en materiaal

Aan de hand hiervan geeft ze de dezelfde vormthema's verbinden en mengen mee, maar met de uitdaging om dit binnen één vlak te doen, en met het materiaal pastelkrijt. De Oost-Indische inkt komt erbij omdat dit wat houvast geeft.

Ervaring van de cliënt

Dit beeld is een openbaring voor Bart omdat hij door het kijken in de nabespreking ziet dat het beeld niet bedacht was. Nu ziet hij waar de uitdaging van zijn therapie ligt.

4. Experimenteerfase

In deze fase begint Bart naast zijn automatische handeling te spelen en experimenteren waarbij er meer dialoog met het materiaal is. Hij merkt dat het doen vooral heel leuk is, ook al is het resultaat niet altijd even leuk. Vanuit de vorige fase heeft hij het materiaal ecoline meegekregen en het laten vloeien van dit materiaal.

Zijn *werkwijze* in deze fase ontstaat minder vanuit het denken, en meer vanuit het doen en het laten ontstaan in het hier en nu en het uitproberen waardoor hij op nieuwe ideeën komt. Het is een mix van denken en doen.

Materiaalhantering

In deze fase is er een afwisseling tussen de automatische handeling en de dialoog met het materiaal. Hij start deze fase vanuit een hele sterke behoefte aan controle wat te zien is in de *automatische handeling* van het zo sturen en het lineair aanzetten van de ecoline dat het over het appèl van het materiaal heengaat. Hij kan dit appèl om de ecoline te laten vloeien niet hanteren. Er is weinig ruimte voor nieuwe ervaring, omdat de ecoline vloeit en overloopt in de onderlaag van water en ecoline omdat deze nog niet droog is. Het materiaal doet iets anders dan zijn verwachting en gaat sneller dan zijn ruimte groot is. Het maken van grenslijnen (met pastelkrijt of ecoline) blijft ook in deze fase aanwezig.

Toch kan hij zich ook laten verleiden door het materiaal en begint in deze fase te spelen met ecoline, water en pastelkrijt waarbij er meer *dialoog met het materiaal* is. Hij laat kleuren ecoline in elkaar vloeien, en wrijft het pastelkrijt uit met zijn vingers en water.

In de *beeldelementen* komen de lineaire grenslijnen en daardoor de vlakverdeling terug, maar deze zijn minder aanwezig. Daarnaast is ook de niet lineaire vorm van ecoline duidelijk zichtbaar en de vernieuwende invulling van de vlakken door pastelkrijt.

Formele beeldanalyse

In deze fase laat Plum Bart iets meer tijdens het werken kijken, bijvoorbeeld wanneer hij iets niet mooi vindt, of juist wanneer hij een vorm laat ontstaan vraagt ze hem om te kijken en bij de vorm aan te sluiten. Tevens gebruikt ze *beeldend product 1* om samen te kijken naar de overeenkomst (de vlakverdeling en begrenzing) en het verschil (minder harde grenzen, en minder lineaire vormen) tussen de werken.

Ervaring van de cliënt

Bart benoemt beeldelementen om aan te geven waarom iets wel of niet goed is. Tevens is hij nog steeds verrast wanneer Plum terugkomende vlakverdeling benoemt.

Illustratie van theoretisch model aan de hand van beeldend product 9 (dezelfde sessie)

Werkwijze

Vanuit de ontdekking dat hij met inkt ook een vorm kan laten ontstaan, wil hij dit nog eens uitproberen met ecoline. Hij experimenteert met verschillende kleuren ecoline die hij op een blaadje in elkaar laat lopen.

Materiaalhantering

De manier waarop Bart met het materiaal omgaat, wordt gekenmerkt door een afwisseling van een *dialogo met het materiaal* (het in elkaar laten vloeien van verschillende kleuren ecoline) en de *automatische handeling* waarin hij vanuit de kleuren van de ecoline-vlek het beeld in vlakken verdeelt door grenslijnen te zetten met pastelkrijt.

Foto 3. Beeldend product 9

Beeldelementen

De dialoog met het materiaal wordt duidelijk zichtbaar in de ontstane ecoline-vlek waarin verschillende kleuren in elkaar overvloeien. Ook in het gebruik met het pastelkrijt waarin het zowel wordt uitgewreven als mee getekend.

De automatische handeling is te zien in de grenslijnen en de vlakverdeling. De vlakverdeling met pastelkrijt ontstaat vanuit de kleurvlakken in de ecoline-vlek waardoor deze verschillende elementen wel verbonden zijn.

Formele beeldanalyse

In de nabespreking gebruikt Plum *beeldend product 1* om Bart te laten zien waar de verschillen en overeenkomsten zitten, waarbij ze benoemt dat de vlakverdeling opnieuw terugkomt (de automatische handeling), maar er minder harde grenzen zijn. Er is meer verbinding te zien tussen de nieuwe vormgeving en de automatische vormgeving, maar ontstaan vanuit de controle en houvast en niet vanuit nuanceren.

Vormthema en materiaal

Terug naar het mediumdoel nuanceren door vormthema's menging en overlap met pastelkrijt. De Oost-Indische inkt blijft de constante factor die Bart structuur geeft waarbinnen hij met pastelkrijt kan oefenen.

Ervaring van de cliënt

Bart was tijdens het maken niet bewust van de vlakverdeling en vraagt zich af wanneer hij daar nou eens vanaf komt.

5. Ervaringsfase

Na de experimenteerfase waarin Bart is gaan spelen met het materiaal is er een duidelijk verschil te zien met de oefenfase. Hij oogt meer ontspannen en voelt zich prettig tijdens het werken.

Zijn *werkwijze* wordt niet meer gekenmerkt door het denken, maar hij werkt meer vanuit de ervaring van het moment waarbij hij tussendoor stilstaat en kijkt of het beeld klopt voor zijn gevoel. Hij gaat tijdens het werken gebruik maken van de formele beeldanalyse.

Materiaalhantering

Bart zet vanuit de *automatische handeling* eerst een lijnenstructuur op van Oost-indische inkt, waarbij de lijnen echter vanuit de hand worden opgezet waarbij hij verschillende rechte en ronde bewegingen maakt. Het pastelkrijt zet hij op langs de inktlijnen en hij werkt langer met zijn handen in het krijt waardoor het krijt meer uitgeveegd wordt in het vlak. Er is meer *dialogo met het materiaal*; hij stuurt het pastelkrijt aan waarbij hij inspeelt op de eigenschap van het krijt en kleuren voorzichtig in elkaar veegt.

Formele beeldanalyse door cliënt

Tijdens het werken staat hij stil en kijkt hij of het klopt voor zijn gevoel en of hij stappen heeft gezet vanuit het inzicht van de vorige producten.

In de *beeldelementen* wordt dit zichtbaar door de vlakverdeling die bestaat uit rechte lijnen en organische lijnen, waardoor er verschillende vlakken ontstaan die niet meer allemaal gesloten zijn.

Aan het begin van de fase heeft ieder vlak nog een eigen kleur waarin verschillende tonen van die kleur zichtbaar zijn, maar later zijn er verschillende kleurovergangen te zien binnen één vlak en zijn de kleuren intenser.

Formele beeldanalyse

Vanaf deze fase wordt er niet meer vergeleken met *beeldend product 1* en wordt er vooral samen gekeken naar de nieuwe vormgeving (beeldelementen en materiaalhantering). Plum benoemt in deze fase heel nadrukkelijk het loslaten van de grenzen wat zichtbaar is in het beeld doordat de kleuren niet afgegrensd worden.

Vormthema's en materiaal

Plum geeft de uitdaging om het effect van de nuance te versterken en de krijtlijn nog verder het vlak in te brengen.

Ervaring cliënt

Bart heeft tijdens het werken het gevoel dat hij meer aan het nuanceren is, en het zien daarvan maakt hem bewust en bevestigd hem. Het zien van het loslaten van de grenzen, biedt hem mogelijkheid.

Illustratie van theoretisch model aan de hand van beeldend product 12

Werkwijze

Bart heeft een ontspannend werkhouding en werkt in het hier en nu. Hij is zingend en fluitend aan het werk.

De automatische handeling is nog zichtbaar in het opzetten van een compositie met Oost-Indische inktlijnen

Materiaalhantering

en het naderhand nog eens overtrekken van deze lijnen om ze goed zichtbaar te maken. Tevens begint er in deze fase ook al een *dialogo met de inkt* te ontstaan; de lijnen worden uit de hand getrokken en niet meer gestuurd en lineair aangezet. Ze ontstaan vanuit de handeling en niet vanuit de gedachte.

De dialoog is ook te zien in de wijze waarop hij het pastelkrijt uitveegt; hij veegt de kleuren verder het vlak in en mengt met andere kleuren. Hij werkt met zijn handen nog meer in het krijt, waardoor er intense kleuren ontstaan.

Formele beeldanalyse door cliënt

Door het kijken naar het beeld ziet hij dat hij ver gekomen is, wat hem bevestigd in hetgeen hij doet.

Beeldelementen

De automatische handeling is nog zichtbaar in de zwarte inktlijnen die duidelijk aanwezig zijn, maar ze zijn organisch en maken geen gesloten vlakken. De dialoog met het krijt is zichtbaar in een meer vloeiende overgang van intense kleuren. De kleurnuances nemen meer ruimte in het vlak in, en er is niet meer zozeer een krijtlijn langs de inktlijn zichtbaar.

Foto 4. Beeldend product 12

Formele beeldanalyse

De formele beeldanalyse wordt ingezet om de automatische handeling en de nieuwe handelingen zichtbaar te maken en om te kijken waar er nog aan gewerkt kan worden in de laatste weken.

Plum benoemt het opzetten van de zwarte lijnen wat tot nu toe de constante factor was, en de richting aangeeft voor het werken met pastelkrijt. De zwarte lijnen zijn heel duidelijk aanwezig en verbinden niet met het pastelkrijt.

Vormthema's en materiaal

Brigitte geeft het vormthema om te onderzoeken hoe zwart het zwart van de lijn moet zijn en om hierbij alleen de zwarte, grijze en witte tonen te gebruiken om nog duidelijker het spel tussen vast en overgang te kunnen maken.

Ervaring van de cliënt

De cliënt wordt door het kijken aan de hand van de formele beeldanalyse bewust van zijn gevoel dat het goed is en dat hij ver gekomen is, doordat hij niet meer zoals vroeger naar het werk kijkt en het nooit goed genoeg was.

6. Afrondingsfase

In de afrondingsfase werkt Bart meer zelfstandig aan zijn producten.

Zijn *werkwijze* is ontspannen, bewegend en fluitend.

De *automatische handeling* van de zwarte lijn is nog steeds het uitgangspunt voor wat er met pastelkrijt wordt gedaan.

Materiaalhantering

Maar deze lijnen blijven niet meer zo duidelijk als lijnen staan, maar hij verbindt ze door met pastelkrijt aan te werken en te vegen. Er wordt meer gebruikt gemaakt van het pastelkrijt (meer *dialog*) doordat de beweging van het vegen groter wordt. Ook in het gebruik van inkt ontstaat *dialog* wanneer hij het gebruikt als vlakvulling. Hij verdunt de inkt met water zodat het steeds lichter wordt en hij daarmee overgangen maakt.

Foto 5. Beeldend product 15

Formele beeldanalyse cliënt

Bart kijkt tijdens het werken om te zien of hij stappen zet of niet.

Beeldelementen

In het beeld wordt de automatische handeling enkel nog zichtbaar in de compositie van het werk, maar de lijnen zijn niet meer zichtbaar als pikzwarte grenslijnen. In de beelden is veel beweging te zien in het pastelkrijt, meer nuanceren in het beeld wat wijst op meer contact met het materiaal tijdens het maken.

Formele beeldanalyse therapeut

Plum vraagt Bart in deze fase voornamelijk om te kijken en de vormgeving te versterken.

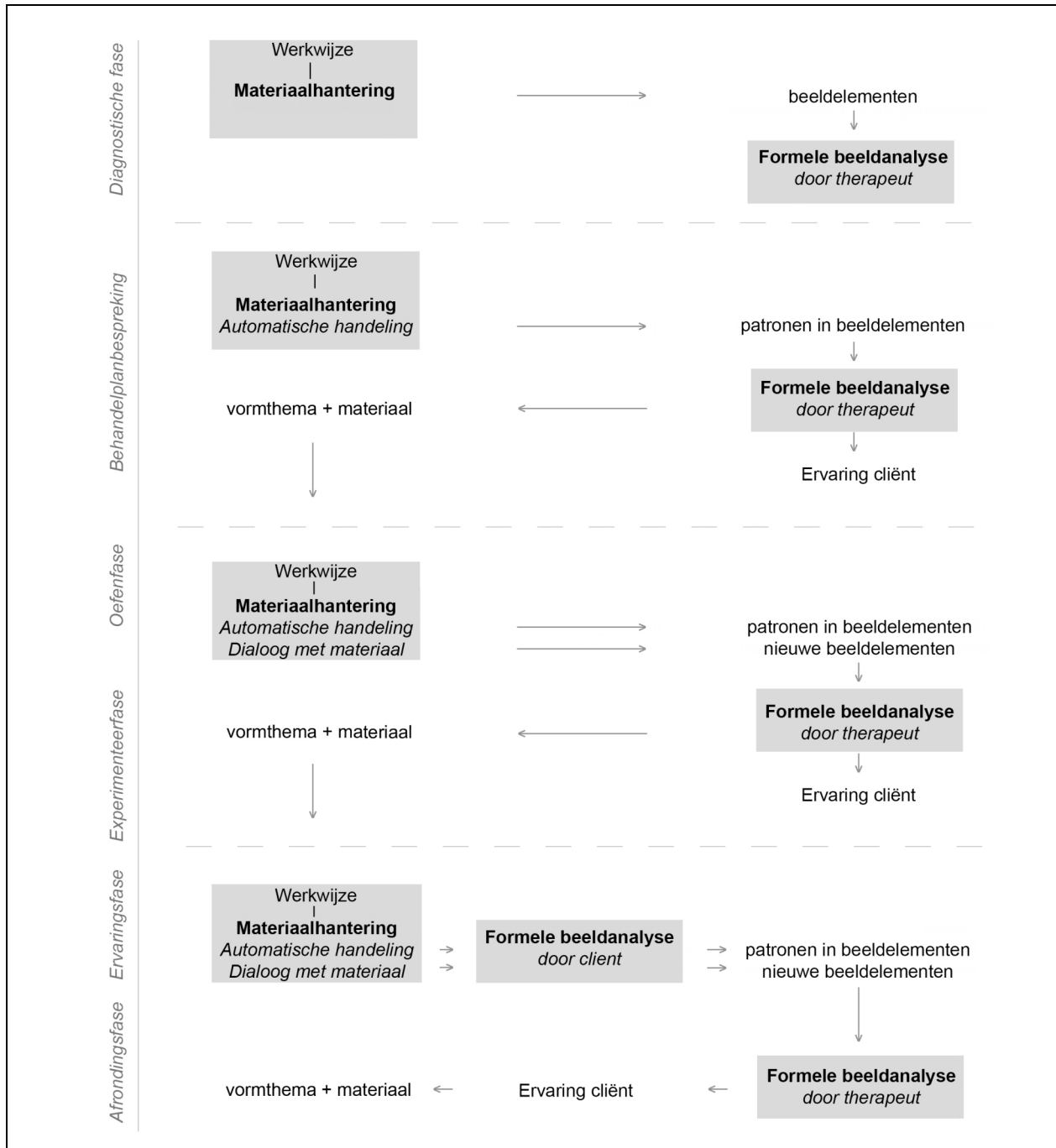
En in de eindronde in de laatste sessie van Bart wordt de formele beeldanalyse gebruikt als evaluatie van het proces. Het zichtbaar krijgen van de stappen in het proces.

Ervaring van de cliënt

Bart kijkt in deze fase bewust naar de vormgeving in zijn beeldend producten. Hij is bekend met de manier van kijken en het gaat meer vanzelf. Hij ziet dat hij stappen heeft gezet door het zien van het effect van een andere materiaalhantering.

3.1.2 Samenhang tussen kerncategorieën

Om de verbanden tussen de twee kerncategorieën en de verschillende begrippen duidelijk te maken, is het verloop van het proces hieronder schematisch weergegeven. Vervolgens worden de verbanden toegelicht.

Figuur 2. Theoretisch model

1) In de diagnostische fase begint Bart vanuit zichzelf te werken en is de werkwijze en materiaalhantering helemaal eigen, als ook de beeldelementen in het product wat ontstaat. De formele beeldanalyse wordt hier door Plum ingezet, enkel om de werkwijze en de materiaalhantering te benoemen.

2) De werkwijze en materiaalhantering van de producten uit de diagnostische fase zorgen voor patronen in de beeldelementen, welke zichtbaar worden door de inzet van de formele beeldanalyse tijdens de behandelplanbespreking. Door deze patronen wordt de automatische handeling van de werkwijze en materiaalhantering zichtbaar. Hierdoor kan de therapeut een vormthema of materiaal meegeven om aan de therapie(medium)doelen te werken. Bart ervaart het zichtbaar worden van de automatische handeling door de formele beeldanalyse als verrassend en hij herkent wat Plum bedoelt, echter hij doet nog niks met deze herkenning.

3) In de oefenfase worden de werkwijze en materiaalhantering beïnvloed door de vormthema en het materiaal uit de vorige fase, waardoor er naast de automatische handeling van de materiaalhantering, ook al dialoog met het materiaal ontstaat. De automatische handeling zorgt voor de patronen, en de dialoog met het materiaal voor de nieuwe beeldelementen, welke zichtbaar worden door de inzet van de formele beeldanalyse. Aan de hand van deze evaluatie, geeft de therapeut (nieuwe) vormthema's of materiaal mee. Dit verloop herhaalt zich in de experimenteerfase, met de enige verschillen dat er meer dialoog met het materiaal plaatsvindt en minder automatische handeling, en dat de cliënt bewuster wordt van zijn 'automatische' en 'nieuwe' manier door het zien aan de hand van de formele beeldanalyse.

4) In de ervaringsfase en afrondingsfase worden de werkwijze en materiaalhantering opnieuw beïnvloed door de vormthema en materiaal uit de vorige fase, maar zien we ook dat Bart vanuit zijn bewustwording de formele beeldanalyse zelf al een beetje inzet om te zien of hij stappen heeft gezet. De dialoog met het materiaal komt steeds meer op de voorgrond in verhouding tot de automatische handeling. Dit wordt opnieuw zichtbaar in de beeldelementen door het inzetten van de formele beeldanalyse. De ervaring van Bart speelt ook een grotere rol, omdat het zien van het effect van de 'nieuwe manier' (dialoog), hem bevestigd en mogelijkheden biedt.

3.1.3 Samenvatting kerncategorieën

Kerncategorie formele beeldanalyse

De manier van inzetten is gedurende het grootste deel van de behandeling hetzelfde; het samen kijken en benoemen waarbij Plum de aanzet geeft voor het kijken en voorbeelden van beeldelementen geeft waar Bart naar kan kijken. Ze laat eerst Bart benoemen wat hij ziet en vult dit dan aan. In het begin van de behandeling is Plum hierbij erg aanwezig en dat wordt minder gedurende de behandeling.

In de behandelbespreking wordt de formele beeldanalyse gebruikt om de automatische handeling in kaart te brengen en deze zichtbaar te maken voor cliënt, zodat er mediumdoelen kunnen worden opgesteld.

De automatische handeling en de mediumdoelen vormen voor de behandeling een kader van waaruit de formele beeldanalyse wordt ingezet en er geëvalueerd wordt. Van de formele beeldanalyse worden die beeldelementen geëvalueerd die de automatische handeling of de nieuwe handeling laten zien.

Hierbij wordt de beeldanalyse van het eerste product als vergelijking gebruikt met de producten in de oefen- en experimenteerfase.

In de ervarings- en afrondingsfase begint Bart de formele beeldanalyse zelf in te zetten tijdens en na het werken, om te kijken naar de automatische handeling of de nieuwe handeling.

Kerncategorie materiaalhantering

De materiaalhantering wordt gekenmerkt door een verloop waarin de automatische handeling afneemt en de dialoog met het materiaal toeneemt.

De automatische handeling in de materiaalhantering kenmerkt zich door het sturen en controleren van het materiaal, wat zichtbaar wordt in het lineair en zo precies mogelijk aanzetten van het penseel, het zo glad mogelijk strijken van de klei en het gebruik van het mesje om de vormen strak te maken en ten slotte in de korte contactmomenten van de houtskool op papier en opnieuw de lineaire aanzet.

Het sturen en controleren van het materiaal maakt geleidelijk meer plaats voor een dialoog met het materiaal waarin er minder gecontroleerd en gestuurd wordt, maar er ingespeeld wordt op de eigenschappen van het materiaal. Ook het letterlijke contact met het materiaal wordt hierin groter; in plaats van de korte contactmomenten. Dit wordt zichtbaar door de lijnen die in een lange, meer vloeiende beweging worden opgezet en het langer en verder uitgeven van het krijt met de handen.

4. Discussie

4.1 Interpretatie van resultaten

In deze paragraaf verklaar ik de gevonden resultaten aan de hand van literatuur en mijn eigen kennis en ervaring. Hierbij wordt specifiek de relatie tussen de formele beeldanalyse en de automatische handeling, het analoge procesmodel, de bewustwording van de cliënt, de materiaalhantering en het beeldend product uitgewerkt om daarna samenvattend een antwoord op de vraagstelling te geven.

Formele beeldanalyse en de automatische handeling

In de diagnostische fase wordt de formele beeldanalyse door de therapeut ingezet om de automatische handeling zichtbaar te maken. In de wijze waarop de cliënt zijn beeldend product maakt, zijn bepaalde manieren te ontdekken (Haeyen, 2007). Wanneer de manier waarop het eerste beeldend product gemaakt is, zich (gedeeltelijk) herhaalt in de totstandkoming van de volgende producten, lijkt dit een patroon te zijn, een automatische handeling. Zoals Butz (2009) beschrijft in haar onderzoek, wordt de materiaalhantering van een cliënt pas interessant wanneer er patronen terugkomen in verschillende werkstukken. Smeijsters (2008) benoemt het handelingspatroon dat zichtbaar wordt in het beeld, oorzaak of gevolg kan zijn van een stoornis.

In de resultaten komt duidelijk het verband tussen de materiaalhantering en beeldelementen naar boven. De gestuurde en lineaire aanzet van het penseel met zwarte verf, laat strakke zwarte lijnen achter in het beeld (*beeldend product 1*). Dit is een beeldelement wat door een directe handeling in het beeld wordt aangebracht waardoor de materiaalhantering goed 'af te lezen' is van het beeld. De sturing van het materiaal is niet alleen zichtbaar aan de langzame rechte beweging die letterlijk te zien is aan de cliënt (het vastzetten van de pols), maar het wordt tevens zichtbaar in het beeld door de strakke lijn waar bijna geen beweging in te zien is. De lijn ziet er ook vastgezet uit, of 'gedrukt' (B. Plum, persoonlijke mededeling, 9 maart 2010). Baeten (2007, p. 110) benoemt dat er gezegd kan worden dat de handeling zeer direct is, wanneer een werkstuk voornamelijk uit rechte lijnen bestaat.

In de resultaten is te zien dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen de materiaalhantering en de werkwijze. Een verklaring hiervoor vind ik de scriptie van Butz (2009) waarin zij het verschil beschrijft tussen de beeldelementen die ontstaan door directe zichtbare handelingen, zoals belijning, vorm en kleur, en beeldelementen die niet altijd letterlijk te zien zijn aan de cliënt, maar bepaald worden door gedachtegangen zoals de beeldelementen *abstract/figuratief* en *compositie*. Wat hierin wel zichtbaar wordt, is de ordening in de materiaalhantering, in dit geval dat Bart planmatig en bedachtzaam werkt (Butz, 2009, p. 34). Wanneer een product echter uit meerdere lagen bestaat, is de materiaalhantering en werkwijze van de onderliggende lagen niet meer zichtbaar, en blijft het belangrijk om als therapeut goed te observeren en de cliënt hierop te bevragen.

Uit de resultaten blijkt ook dat de werkwijze een direct verband heeft met de materiaalhantering. In de *Diagnostische fase* bedenkt Bart dat hij een symmetrisch beeld wil maken, opgebouwd uit vlakken en hoe hij dit gaat uitvoeren (planmatig), hierbij speelt zijn perfectionisme een grote rol. Deze werkwijze hangt samen met een gecontroleerde en sturende materiaalhantering.

Daar tegenover staat zijn werkwijze in de *Afrondingsfase* die gekenmerkt wordt door het werken in het hier en nu en het inspelen op het materiaal en de beeldelementen. De materiaalhantering die hierbij hoort, is de dialoog met het materiaal (het contact maken en inspelen op de eigenschappen van het materiaal).

Het lijkt erop dat de verandering in werkwijze en de verandering in materiaalhantering gelijk aan elkaar oplopen.

De conclusie die ik hieruit kan trekken, is dat de automatische handeling gedefinieerd wordt door de werkwijze en de materiaalhantering. En dat zowel de werkwijze als de materiaalhantering aan de hand van de formele beeldanalyse terug te vinden zijn in de beeldelementen in het beeldend product.

Formele beeldanalyse en het analoge proces-model

Aan de hand het analoge-procesmodel wordt duidelijk waarom het zo belangrijk is om de werkwijze en materiaalhantering van een cliënt in kaart te brengen en welke rol de formele beeldanalyse hierbij heeft.

Het analoge-procesmodel is een theoretisch verklaringsmodel waarvoor de uitgangspunten terug te voeren zijn naar de eigenschappen van het (beeldend) medium, en de wijze waarop de cliënt in dit medium tot een beeldend product komt. De wijze waarop hij begint (vanuit een idee, vanuit een materiaal), de wijze waarop keuzes gemaakt worden, de wijze waarop hij tot een vorm komt (vastzetten, kopiëren, laten ontstaan door experimenteren) en hoe het materiaal gehanteerd wordt. De beeldelementen die ontstaan (vorm, kleur, lijnen, vlakken, richting, ritme) maken zichtbaar wat de cliënt tijdens het maken heeft 'bewogen', wat zijn innerlijke drijfveer was. De manier waarop de cliënt vormgeeft (en de daardoor zichtbare drijfveer) vertelt iets over de manier waarop hij vormgeeft in andere situaties (Smeijsters, 2008; Schweizer, 2009).

De formele beeldanalyse is hier een hele dankbare observatiemethode, omdat deze zich juist richt op de letterlijk zichtbare beeldaspecten om de werkwijze en materiaalhantering zichtbaar te maken op een objectieve manier. En door gedurende het hele proces te blijven analyseren, wordt de verandering in de manier van vormgeven zichtbaar, en wordt ook de innerlijke drijfveer zichtbaar. Op basis hiervan is het therapieproces te evalueren en kunnen therapiedoelen worden veranderd of bijgesteld. Dit verklaart waarom de formele beeldanalyse gedurende het hele proces wordt ingezet en waarom dit zo belangrijk is.

Tevens is de formele beeldanalyse allesomvattend omdat het alle beeldelementen die er in een beeld te zien zijn, onder een noemer kan plaatsen.

Formele beeldanalyse en bewustwording cliënt

In de *Behandelplanbespreking* wordt de formele beeldanalyse gebruikt om de automatische handeling in kaart te brengen door te kijken hoe de werkwijze en de materiaalhantering zichtbaar worden in de beeldelementen. Op dit moment kan Bart zijn manier herkennen en gedurende het proces wordt hij hier steeds meer bewust van. Dit verklaar ik aan de hand van het beeldend medium en in het bijzonder door de formele beeldanalyse. Doordat de cliënt zich in het (beeldend) medium laat zien hoe hij is, is dat wat er in het beeld te zien is, ook echt van de cliënt. Natuurlijk speelt het materiaal een factor in het ontstaan van de zichtbare elementen, maar deze wordt nog altijd gehanteerd door alleen de cliënt. Daarnaast ga ik ervan uit dat de therapeut voldoende kennis van en ervaring met materiaal heeft, waardoor zij goed het onderscheid kan maken tussen dat wat van de cliënt is, en dat wat eigen is aan het materiaal.

Doordat het beeldend product helemaal eigen is aan de cliënt, kan dit product functioneren als een spiegel waarin de cliënt zichzelf kan herkennen (Schweizer, 2009, p. 251). De beeldelementen zijn immers voor iedereen zichtbaar, ook voor de cliënt (Butz, 2009). Dit is een kracht van het beeldend medium en door vervolgens als therapeut de formele beeldanalyse in te zetten, help je de cliënt om meer objectief te kunnen kijken, i.p.v. vanuit een automatisch kader, en om bewust te worden van zijn manier.

Dit wordt versterkt door twee kenmerken in de manier waarop Plum de formele beeldanalyse inzet:

Ten eerste betreft ze Bart actief bij het kijken door vragen te stellen die gericht zijn op de beeldelementen. Dit samen kijken en de actieve rol van Bart hierin, heeft naar mijn idee een rol in bij de bewustwording, doordat je hem betreft bij zijn behandeling en ontwikkeling en dit bijdraagt aan zijn emancipatie (Budde, 2008, p. 173).

Ten tweede blijft Plum de formele beeldanalyse inzetten bij ieder nieuw werkstuk waarbij ze de focus legt op de beeldelementen die enerzijds zijn ontstaan door de automatische handeling en anderzijds door de nieuwe handeling (dialoog), wat de cliënt telkens weer laat zien wat hij doet, maar wat ook houvast geeft. Door tevens langdurig het *beeldend product 1* te blijven gebruiken als vergelijkingsmateriaal worden deze automatische en 'nieuwe' handelingen nog meer zichtbaar.

Ik denk daarom dat Bart beetje bij beetje bewust werd van zijn automatische handeling, doordat ook 'de andere manier in materiaalhantering' zichtbaar werd. Dit verklaart wellicht ook waarom het bewust worden, volgt op de verandering in de materiaalhantering.

De opmerking die hier geplaatst moet worden om misinterpretaties te voorkomen, is dat in de beeldende therapie niet alleen het zien, maar het 'ervaren' van de nieuwe manier heel wezenlijk is. Zo is in de resultaten te zien dat Bart in de *Ervaringsfase* tijdens het werken 'het gevoel heeft te nuanceren'. Hij ervaart dat hij iets anders doet dan zijn automatische handeling. Het vervolgens zien van het resultaat van deze nieuwe manier (bijvoorbeeld bij *beeldend product 12*), bevestigt hem in zijn ervaring en biedt daarom mogelijkheden.

Een tweede opmerking die meegenomen moet worden in de resultaten, is dat de mate van bewustwording, afhankelijk is van de cognitie, het zelfinzicht en de persoonlijke veerkracht van de cliënt. Het evalueren kan vrij hoogdrempelig zijn, omdat het van de cliënt vraagt om afstand te nemen en stil te staan en dit kan confronterend zijn (Schweizer, 2009; Budde, 2008). Het mooie is echter dat de formele beeldanalyse hierbij veiligheid of houvast biedt, doordat de cliënt naar concrete beeldelementen kijkt en niet naar een emotionele betekenis. En dat de cliënt hierdoor in het hier en nu is, en de automatische handeling en gedachte onderbroken wordt.

In deze casus betreft het een cliënt met een goed cognitief niveau waardoor reflectie mogelijk wordt.

Formele beeldanalyse en materiaalhantering

Uit de resultaten van de *Behandelbespreking* blijkt duidelijk dat de rol van de formele beeldanalyse heel groot is bij het zichtbaar maken van de automatische handeling om vervolgens behandeldoelen te kunnen opstellen. Behandeldoelen van beeldende therapie worden gebaseerd op de problematiek die zichtbaar wordt in het beeldend werk (Schweizer, 2001, p.19). De problematiek in mijn onderzoek wordt bepaald door de automatische handeling.

De automatische handeling (werkwijze en materiaalhantering) wordt aan de hulpvraag van de cliënt gekoppeld. Een heel mooi voorbeeld hiervan is het algemene doel van Bart om contact te maken en te verbinden met de ander vanuit een horizontale dialoog. Omdat het een doel is, betekent het dat hij dat op dit moment in de therapie (nog) niet doet. Dit wordt zowel zichtbaar in de materiaalhantering als in de beeldelementen. Hij hanteert het materiaal op een sturende manier, hij controleert het zo dat het materiaal niet iets anders doet dan hij bedacht heeft. Hij staat 'boven' het materiaal waardoor er geen ruimte is voor de eigenschappen van het materiaal en er ook geen 'horizontale' dialoog met het materiaal is.

In de resultaten is te zien dat aan de hand van de koppeling van de automatische handeling en de hulpvraag van de cliënt, mediumdoelen worden opgesteld. De behandeldoelen worden geformuleerd in beeldende terminologie (Schweizer, 2001, p.19), door Plum mediumdoelen genoemd, en staan in direct verband met de hulpvraag en de zichtbare patronen (automatische handeling). De formele beeldanalyse heeft dus direct een grote rol bij het zichtbaar maken van de automatische handeling, en indirect bij het opstellen van behandeldoelen.

Tevens is te zien dat het vormthema en materiaal wat Plum geeft aan de hand van de mediumdoelen, zowel invloed hebben op de materiaalhantering als op de werkwijze van Bart. Hierbij maakt zij gebruik van haar kennis over de materiaaleigenschappen. Zo is het niet vreemd dat ze voor *beeldend product 4* verf heeft aangereikt in 3 kleuren. Verfkleuren zijn immers heel goed te mengen, en nodigen ook vaak uit tot mengen. Dit verklaart bijvoorbeeld ook waarom Bart gedurende een groot deel met pastelkrijt en Oost-Indische inkt heeft gewerkt. Pastelkrijt is een zacht en korrelig materiaal dat zich uitstekend leent voor het maken van kleuroverlopen zonder dat er kleurgrenzen zichtbaar blijven. Tevens wordt hierbij vaak met de vingers gewerkt, waardoor er letterlijk veel contact is met het materiaal. Ook voor een werkwijze waarbij al zoekende en werkende tot vorm gekomen wordt, leent een zacht materiaal als pastelkrijt zich heel goed (Budde, 2008, p. 146). Het pastelkrijt is dus gericht op de vernieuwende materiaalhantering. De Oost-Indische inkt zet Plum in om Bart toch een houvast vanuit de automatische (bekende) handeling te geven waar hij een structuur mee kan opzetten. Doordat ze deze informatie heeft vanuit de formele beeldanalyse, kan ze een stukje automatische handeling bewust inzetten om Bart die veiligheid te bieden, waarnaast hij iets nieuws kan uitproberen.

Dit telkens evalueren van de beeldend producten met de formele beeldanalyse maakt ieder stapje van de cliënt zichtbaar door te kijken naar de automatische handeling van de materiaalhantering en naar de dialoog met het materiaal. Voor de cliënt heeft dit kijken voornamelijk invloed op de bewustwording van zijn handelingen en voor de therapeut heeft het invloed op de interventies die zij doet in de zin van vormthema's of materiaal. Tevens geldt dit ook voor de cliënt die later de formele beeldanalyse gaat gebruiken tijdens het werken om te zien of hij stappen heeft gezet of niet, wat vervolgens invloed heeft op het maakproces van een product.

Formele beeldanalyse van het beeldend product

Wat heel belangrijk is om te weten bij het analyseren van een beeldend product, is dat dit product altijd een momentopname is. Het vertelt de kijker iets over de materiaalhantering en werkwijze op dat moment en het laat pas de verandering zien wanneer het product onderdeel is van een reeks. In de workshop van Anja Cilissen is *beeldend product 12* van Bart geanalyseerd zonder de andere producten te hebben gezien. De analyse die gemaakt werd op grond van de beeldelementen (zie Bijlage 2) liet zien dat de maker minimale kleurovergangen maakt, maar dat de kleuren meer aan elkaar grenzen. Het laat zien dat de maker heel nauwkeurig werkt, omdat de zwarte inktlijn nog eens is overgetrokken. Het laat zien dat het beeld in vlakken is opgedeeld door 5 diagonale lijnen die de indruk van symmetrie wekken.

Bij deze analyse wordt een beeld gevormd van een vrij gecontroleerde, nauwkeurige maker die zijn materiaal ook gecontroleerd gebruikt. Echter, wanneer je deze analyse plaatst in een reeks van analyses, en met name naast een analyse van *beeldend product 1*, wordt pas duidelijk hoe groot de verandering is, en hoeveel controle de maker al losgelaten heeft en hoeveel dialoog er al is met het materiaal. Dit verklaart waarom het zo belangrijk is om altijd te kijken waar de cliënt vandaan komt en waarom Plum *beeldend product 1* gedurende een hele lange periode als vergelijkingsmateriaal is blijven gebruiken.

Rol van de formele beeldanalyse

Door de formele beeldanalyse wordt het behandelproces van de cliënt zichtbaar en vormgegeven wat begint bij het zichtbaar krijgen van de automatische handeling, het stellen van een diagnose.

Onder andere op grond hiervan wordt de behandeling vormgegeven aan de hand van vormthema's (mediumdoelen). Deze vormthema's hebben invloed op de automatische handeling; op de automatische werkwijze en de automatische handeling in de materiaalhantering. Wanneer er een vormthema gegeven wordt gericht op de materiaalhantering, heeft dit thema indirect invloed op de werkwijze en andersom.

Doordat de vormthema's gericht zijn op de mediumdoelen verbinden en contact maken in een horizontale dialoog, verandert de materiaalhantering ook in deze richting waardoor er meer dialoog met het materiaal ontstaat.

Bij ieder beeldend product wat de cliënt maakt, wordt geëvalueerd aan de hand van de formele beeldanalyse, hoe de materiaalhantering zich op dat moment kenmerkt. Doordat de beeldelementen in een product duurzaam zijn, kan er middel de formele beeldanalyse ook altijd teruggekeken in eerdere beelden hoe de materiaalhantering op dat moment was. Hierdoor kunnen overeenkomsten en verschillen vastgesteld worden. En aan de hand hiervan worden er opnieuw vormthema's gegeven door de therapeut om weer een stapje verder richting de mediumdoelen te kunnen werken.

Ten tweede zorgt het kijken middels de formele beeldanalyse voor herkenning en bewustwording bij de cliënt wat ook invloed heeft op de materiaalhantering doordat hij gemotiveerd raakt; hij kan de uitdaging zien. Budde (2008, p. 65) schrijft hierover dat de bewustwording van patronen in de manier van handelen, een eerste stap is naar mogelijke veranderingen daarin, en dat wanneer de kennis van het belang van een verandering aanwezig is, dit middelen geeft om gemotiveerd en betrokken te raken.

Door het blijvend inzetten van de formele beeldanalyse door de therapeut, raakt de cliënt gewend aan deze manier van kijken en gaat dit in de eindfases van zijn behandeling zelf al een beetje inzetten tijdens en na het werken. Zijn kader bij het kijken is de automatische handeling; heeft hij stappen gezet of niet? Dit geeft hem houvast en meer regie in het vormgevingsproces. Maar ook kijkt hij om te zien of het voor zijn gevoel goed is. Hij werkt in het hier en nu met een balans tussen ervaren en uitproberen van het materiaal en het inspelen op de ontstane beeldelementen, en het bewust kijken om te zien waar de verandering ligt.

4.2 Integratie van resultaten in mijn werkmodel

Door mijn onderzoek heb ik veel inzicht gekregen in de rol van de formele beeldanalyse in de beeldende therapie van deze casus en ben ik bevestigd in mijn veronderstelling dat de formele beeldanalyse invloed heeft op de materiaalhantering van de cliënt. Door de formele beeldanalyse vanuit verschillende invalshoeken te bekijken (de interviews met Plum en Bart en de workshop van Anja Cilissen) zijn er een aantal belangrijke punten omhoog gekomen waar ik mij eerder niet zo bewust van was.

In deze paragraaf beschrijf ik mijn nieuwe werkmodel op basis van de onderzoeksresultaten en de interpretatie en verklaring daarvan.

Diagnostische fase

In de diagnostische fase van een behandeling, vormt de formele beeldanalyse voor mij een belangrijke observatiemethode. Naast mijn eigen observaties van de cliënt in het medium, levert het analyseren van diens beeldend producten aan de hand van de formele beeldanalyse mij hele duidelijke en secure informatie over de beeldende handelingen (werkwijze en materiaalhantering) van deze cliënt. De formele beeldelementen bieden mij daarbij houvast om zo min mogelijk te interpreteren en dus zo goed mogelijk de individualiteit van de cliënt in kaart te brengen.

Tevens kan ik in deze fase de cliënt kennis laten maken met de manier van kijken volgens de formele beeldanalyse, door te benoemen van opvallende beeldelementen. Hierdoor spreek ik als therapeut geen oordeel uit, waardoor ik ruimte schep om de cliënt zichzelf te laten zien in het medium wat niettemin belangrijk is voor een goede start van een behandeling.

Behandelpplanbespreking

Doordat ik gezien heb dat de materiaalhantering en werkwijze heel nauw met elkaar samenhangen, en beiden (gedeeltelijk) terug te zien zijn in de beeldelementen, kan ik hiermee de automatische handeling vaststellen (diagnosticeren) wanneer er patronen zichtbaar worden in de beeldelementen van meerdere producten. Tevens kan ik deze patronen in de beeldelementen bespreken met de cliënt doordat deze duurzaam en letterlijk zichtbaar zijn. Doordat ik nu beter de handelingen en patronen hiervan kan aanwijzen in het beeld, en aan de hand hiervan een vergelijking (analogie) maak naar de hulpvraag van de cliënt, is dit voor hem beter te volgen en te begrijpen dan wanneer ik alleen de handeling benoem (en dus niet zichtbaar maak) en daarmee een analogie maak. Wanneer ik de cliënt laat zien wat ik zie en waar ik over praat, neem ik een transparante en open houding aan, wat bijdraagt aan een goede werkrelatie tussen de cliënt en mij.

Het zichtbaar en bespreekbaar maken, draagt tevens bij aan de bewustwording van de cliënt van zijn automatische manier, wat vaak een belangrijk doel is van mijn werkmodel en wat de cliënt ook meer houvast biedt tijdens het therapieproces en daarna.

Wanneer de automatische handeling en de analogie met de hulpvraag van de cliënt duidelijk is, kan ik het behandelplan opstellen aan de hand van mediumdoelen. De mediumdoelen zijn gebaseerd op de automatische handeling in het medium en op de algemene doelen die voortkomen uit de hulpvraag van de cliënt. Doordat ik mijn werkmodel op het analoge-procesmodel baseer, ga ik ervan uit dat het werken aan doelen in het medium, invloed heeft op de algemene doelen. Soms hebben een algemeen doel en een mediumdoel zelfs dezelfde bewoording, zoals bijvoorbeeld contact maken of structureren.

Vanuit de mediumdoelen geef ik de cliënt vormthema's die hem in staat stellen om aan deze mediumdoelen te werken, en bij dit vormthema zoek ik een materiaal wat zich daarvoor eigent, rekening houdend met de wensen of mogelijkheden van de cliënt. Van mij als therapeut vraagt dit om voldoende kennis en kunde van de eigenschappen van verschillende materialen, aangezien iedere cliënt anders is en andere doelen heeft.

De formele beeldanalyse van de eerste producten van de cliënt, helpt me daar echter ook bij, omdat het laat zien welk materiaal de cliënt prefereert en hoe hij vervolgens in zijn materiaalhantering met de eigenschappen van dit materiaal omgaat.

In de resultaten werd duidelijk dat er iets 'bekends' aan de cliënt wordt meegegeven en iets 'nieuws'. Door de cliënt een materiaal of techniek mee te geven, waar hij mee vertrouwd is (of wat hij prefereert), bied ik hem veiligheid en houvast, zodat hij naast dit vertrouwde in kleine stapjes iets nieuws kan uitproberen zonder dat hij overspoeld raakt door het 'enge' of 'onzekerheid' van het nieuwe, of het gevoel heeft alle controle kwijt te zijn en juist daardoor terug kan vallen in zijn automatische patroon.

Afhankelijk van de cliënt, kan ik er voor kiezen om een veilig vormthema en een ander materiaal mee te geven, of een nieuw vormthema en een veilig materiaal. Zo zwart-wit als ik het hier stel is het niet, maar het gaat wel altijd om de balans tussen het veilige van de automatische handeling en het nieuwe.

De combinatie hiervan biedt de cliënt mogelijkheden voor een andere of nieuwe materiaalhantering ten behoeve van zijn doelen en zorgt er dus voor dat hij niet teveel vanuit het hoofd handelt.

Door deze kennis kan ik meer gerichte mediuminterventies doen.

Wanneer iemands automatische handeling bijvoorbeeld bestaat uit het herhalen van bepaalde vormen in zijn vormgeving, kan ik deze vorm als vormthema en als houvast meegeven, maar kan ik meerdere verschillende materialen aanbieden om die vorm mee te maken. Waarbij ieder materiaal een andere eigenschap heeft en een ander effect zal achterlaten. Vervolgens zou ik de formele beeldanalyse weer kunnen gebruiken om

zichtbaar te maken aan de cliënt welke stappen hij al heeft gezet en waarin de automatische handeling nog zichtbaar is. Om van hieruit weer een vormthema, of materiaal mee te geven.

Soms kan een vormthema of materiaal ook anders uitpakken dan bedoeld, waardoor ik als therapeut opnieuw genoeg kennis in huis moet hebben van materialen, om hierop te kunnen inspelen.

Behandeling

Gedurende het verdere verloop van de behandeling zet ik de formele beeldanalyse bij ieder beeldend product in om samen met de cliënt zijn therapieproces te evalueren, aan de hand van de automatische handeling (werkwijze en materiaalhantering) die zichtbaar wordt door patronen in de beeldelementen en de nieuwe handeling die zichtbaar wordt in vernieuwende beeldelementen.

Het gebruik van eerdere beeldend producten als vergelijkingsmateriaal vind ik een hele mooie methode om de cliënt zicht te kunnen geven op deze automatische en nieuwe manier, zonder dat ik mij verlies in het teveel praten 'over' en zonder dat ik een beroep doe op de cognitie van de cliënt. Ik richt mij hier vooral op de automatische materiaalhantering of de dialoog met het materiaal.

Wel zal ik aan de hand van de beelden de cliënt ondersteunen in de dialoog met het materiaal of confronteren, maar met zo min mogelijk woorden. De beelden spreken voor zich wanneer ik de cliënt help bij het kijken naar de formele beeldelementen. Hierbij stel ik vragen die gaan over bepaalde beeldelementen, of leg ik bijvoorbeeld een kadertje op het werk waardoor de blik van de cliënt naar bepaalde (bekende of nieuwe) beeldelementen wordt geleid.

Door telkens weer opnieuw met die formele beeldanalyse naar de automatische en nieuwe materiaalhantering en werkwijze te kijken, wordt de cliënt meer en meer vertrouwd met deze manier van kijken.

Ik vind het ook belangrijk om de cliënt hiermee te laten oefenen, zodat hij dit zelf ook kan gaan toepassen op momenten dat hij het niet meer weet of wanneer hij terugschiet in de automatische handeling. Ik nodig de cliënt dan uit om even stil te staan en te kijken waardoor ik de handeling onderbreek. Doordat de cliënt gewend is om te kijken naar de automatische en naar de nieuwe materiaalhantering en werkwijze, kan hij op deze momenten zelf of samen met mij tot een oplossing komen en iets veranderen. Waardoor hij niet vanuit het hoofd handelt.

Dit vindt aan het einde van de behandeling plaats, en is afhankelijk van de mogelijkheden van de cliënt.

De formele beeldanalyse als evaluatie (met name door de vergelijking met eerdere producten) biedt mij telkens houvast om de behandeling verder vorm te kunnen geven en te evalueren in wat voor een soort fase de cliënt is. Is hij nog aan het zoeken? Of is er al meer ruimte voor de dialoog met het materiaal en raakt hij aan het spelen en experimenteren? Hoe snel kan de cliënt gaan in zijn proces? Moet het tempo worden aangepast? Of moeten de mediumdoelen worden aangepast? Hierdoor kan ik beter aansluiten op het tempo en het kunnen van de cliënt.

De behandeling zal bij iedere cliënt anders vorm krijgen, maar het gaat altijd om het bieden van vormthema's en materiaal aan de hand van diens automatische handeling en hulpvraag, zodat de cliënt meer in de dialoog met het materiaal raakt en daardoor andere of nieuwe ervaringen kan opdoen waardoor het kernzelf wordt beïnvloed. En doordat cliënten door de inzet van de formele beeldanalyse tevens tot bepaalde inzichten kunnen komen, ontstaat er in mijn werkmodel een mooie balans tussen het ervaringsgericht en het inzichtelijk werken.

Ten slotte wil ik benadrukken dat een open en transparante houding van de therapeut bij het inzetten van de formele beeldanalyse een belangrijke factor is in de behandeling die niet vergeten mag worden.

4.3 Vergelijking nieuwe werkmodel met het oude werkmodel

Het grootste verschil tussen mijn oude werkmodel en het werkmodel wat ik aan de hand van de resultaten heb verkregen, is het bewuster inzetten van de formele beeldanalyse tijdens de hele behandeling doordat ik nu zicht heb op de verschillende functies van de formele beeldanalyse in de verschillende fasen van de behandeling. Door deze kennis is mijn inzet van de formele beeldanalyse uitgebreid in mogelijkheden.

Ik ga hierdoor meer van 'praten over' naar 'in het medium'. Hiermee bedoel ik dat ik niet over de handelingen van de cliënt ga praten, maar ze zichtbaar en concreet maak door samen met de cliënt naar de beeldelementen te kijken. Hierbij zal ik meer gebruik maken van het geven van voorbeelden van beeldelementen zodat de cliënt zelf kan ontdekken en benoemen, wat bijdraagt aan zijn onafhankelijkheid.

Tevens heb ik het gevoel nu meer basis te hebben voor interventies in het beeldend medium i.p.v. verbale interventies, doordat ik nu meer inzicht heb in de werkwijze en de materiaalhantering en hoe deze samenhangen en zichtbaar worden in de beeldelementen.

Het inzetten van de formele beeldanalyse om het beeld van het moment te vergelijken met eerdere beelden, heb ik wel gedaan, waarbij ik de cliënt vaak geconfronteerd heb met de automatische handeling, maar minder vaak ondersteund heb door de nieuwe handeling (de dialoog) zichtbaar te maken. In de resultaten wordt echter zichtbaar dat het zien van het resultaat van de nieuwe handeling, de cliënt mogelijkheden biedt en motiveert. Het alleen zichtbaar maken van de automatische handeling, maakt de cliënt hier wel bewust van, maar is niet een directe motivatie om het anders te doen als je de mogelijkheden nog niet ziet. Ik denk dat een goede balans hiertussen, therapiewinst is. Ik vind dit daarom een heel belangrijk punt om mee te nemen.

Tevens helpt een goede beeldanalyse van het eerste beeldend product mij als therapeut, om tijdens het behandelproces goed voor ogen te houden waar de cliënt vandaan komt, zodat ik nieuwe stappen ook vanuit dit kader bekijk en niet alleen bekijk waar de cliënt nog aan kan werken. Hiermee doe ik recht aan de cliënt, en kan ik het tempo beter afstemmen op de cliënt. Ook hier geldt weer dat iedere cliënt anders is, en ook ieder behandelproces anders verloopt.

Wat ik heb behouden van mijn oude werkmodel, is het stilstaan en laten kijken van cliënten naar hun werk. En daarmee bedoel ik zonder mijn aanwezigheid. In het eindstadium van de behandeling heb ik cliënten op moment van een impasse, gevraagd om eens even op een afstand te gaan zitten en voor een paar minuten gewoon te kijken naar hun beeld. Het stilstaan op zich zorgt er al voor dat mensen onderbroken worden in hun automatische handeling, en door vervolgens de aandacht op het beeld te richten, onderbreek je de automatische gedachten. Ik heb gevraagd om eens even te kijken naar de kleuren of de vormen, en daarbij erop te letten dat ze geen oordeel uitspraken over hun beeld. Wat vaak gebeurde is dat mensen namelijk wel aanvoelden dat er iets niet klopte in het beeld, maar er de vinger niet op konden leggen. Door hen te laten kijken, gebeurde het vaak dat ze iets gingen veranderen, waardoor het beeld bijvoorbeeld meer eenheid uitstraalde, of dat er meer speling kwam tussen de beeldelementen onderling. Het vervolgens zien hiervan, gaf bevestiging en zorgde voor meer zelfvertrouwen bij de mensen.

Dit heb ik alleen in het eindstadium gedaan, omdat mensen dan gewend zijn aan de manier van kijken (aan de hand van de formele beeldanalyse) en hierin wat ervaring hebben. Het mooie hieraan vond ik dat de mensen zelfstandiger werden in hun handelen doordat ik ze het vertrouwen gaf dat ze het wel kunnen. En om dit naderhand te kunnen bevestigen. Dit geldt natuurlijk niet voor alle cliënten, en hierbij moet je als therapeut wel goed zicht hebben op de mogelijkheden van de cliënt in dit eindstadium.

4.4 Vraagstelling en antwoord

Ik ben het onderzoek gestart vanuit de volgende vraag:

Welke rol speelt de formele beeldanalyse bij het in de dialoog treden met beeldend materiaal bij een volwassen cliënt met een sterke behoefte aan controle en de daaruit voortvloeiende automatische gedachten en handelingen?

Om een antwoord op deze vraag te krijgen, heb ik het beeldende therapieproces van een cliënt in kaart gebracht door interviews af te nemen met de betreffende cliënt en zijn therapeute aan de hand van zijn beeldend producten. Het belangrijkste hierbij was om de formele beeldanalyse die ingezet werd door de therapeute te onderzoeken en de invloed die dit had op de materiaalhantering van de cliënt. Deze materiaalhantering wordt gekenmerkt door een verandering van de automatische handeling naar meer dialoog met het materiaal.

Door de data-analyse heb ik goed zicht gekregen op de rol van de formele beeldanalyse in deze casus doordat ik verschillende verbanden heb kunnen leggen tussen de inzet van de formele beeldanalyse, de automatische handeling binnen de materiaalhantering, de dialoog met het materiaal, de beeldelementen in het product en de ervaring van de cliënt van deze formele beeldanalyse.

Hierdoor heb ik antwoord gekregen op mijn vraagstelling en is mijn veronderstelling bevestigd. De inzet van de formele beeldanalyse speelt een heel belangrijke rol bij het in de dialoog kunnen gaan met beeldend materiaal bij de onderzochte casus.

De formele beeldanalyse wordt in eerste instantie gebruikt als observatiemethode om de automatische handeling van de materiaalhantering zichtbaar en duidelijk te maken in de beeldelementen van de eerste producten. Doordat deze zichtbaar wordt in de beeldelementen, kunnen vormthema's worden opgesteld die gericht zijn op een verandering van deze beeldelementen (in volgende producten) en de materiaalhantering, en welke de cliënt in staat stellen om nieuwe ervaringen met het beeldend materiaal op te doen en minder vanuit het hoofd en controle te handelen.

Ten tweede wordt de formele beeldanalyse gedurende het hele therapieproces gebruikt om de automatische handeling en de nieuwe handeling (dialoog) binnen de materiaalhantering zichtbaar te maken en te evalueren. Waardoor nieuwe of bijgestelde vormthema's opgesteld kunnen worden.

Tevens wordt de formele beeldanalyse ingezet om de cliënt bewust te maken van zijn automatische en nieuwe handelingen wat vervolgens ook invloed heeft op de materiaalhantering.

4.5 Zijn de resultaten op voorgenomen wijze behaald?

Voordat ik het onderzoek gestart ben, heb ik een onderzoeksvoorstel geschreven waarin ik beschreven heb hoe ik mijn vraagstelling wilde gaan beantwoorden. Het onderzoek is voor een groot deel verlopen zoals voorgenomen. Tijdens het uitvoeren van het onderzoek hebben er kleine aanpassingen plaatsgevonden die ik hier beschrijf.

Dataverzameling

De dataverzameling is anders verlopen. Doordat er te weinig rapportagemateriaal beschikbaar was, heb ik een open interview met Plum afgenomen die gediend heeft als een soort rapportage, een verloop van de therapie aan de hand van de beeldend producten. Hierbij is er nog niet specifiek ingegaan op vragen omtrent de formele beeldanalyse of de automatische handeling en dialoog met het materiaal.

Tevens hebben er aanpassingen plaatsgevonden in de interviews die afgenomen zijn. In eerste instantie had ik twee interviews (voor de cliënt en voor Plum) opgesteld met onderwerpen die aan bod moesten komen. Echter tijdens en ook na ieder interview kwamen er vragen omhoog die ik ofwel meteen heb gevraagd of meegenomen heb naar het volgende interview. Zo had ik na het eerste interview met de Plum een goed beeld van het therapieproces en de interventies die zij gedaan had. Tijdens het interview met de cliënt ontstonden er echter onduidelijkheden doordat de cliënt soms net iets anders vertelde dan Plum waardoor ik ter plekke doorgevraagd heb, of dit meegenomen heb naar het tweede interview met Plum om het na te vragen. Hierdoor heb ik de lijst met onderwerpen voor het tweede interview met Plum aangepast.

4.6 Tekortkomingen en sterkten van het onderzoek

In deze paragraaf bekijk ik nog eens kritisch naar mijn onderzoek en beschrijf de sterkten en tekortkomingen.

Onderzoek

Onderzoeksthema

De keuze voor het onderzoeken van de formele beeldanalyse is ontstaan op basis van mijn stage-ervaringen. Hoewel ik er destijds niet zo bewust van was, merkte ik tijdens de voorbereidingen van het onderzoek (het schrijven van het onderzoeksvoorstel) dat het gebruiken van de formele beeldanalyse in de behandeling van cliënten, heel wezenlijk is in de beeldende therapie. Het laat zien waarom het werken *in het medium* belangrijk is en pleit in die zin voor het gebruik van het analoge-procesmodel zoals in mijn werkmodel en zoals in de casus. Dit maakt het onderzoeksthema heel relevant wat een sterkte is voor het onderzoek.

Tijdens het afnemen van de interviews en het vooral na het uitwerken van de resultaten uit de data-analyse, werd ik hierin bevestigd om de volgende redenen.

Wanneer je als therapeut de formele beeldanalyse gebruikt om de beeldelementen en de materiaalhantering zichtbaar te krijgen en op die manier de automatische handeling, blijf je ten eerste letterlijk in het beeldend medium. Het is zichtbaar, tastbaar en aanwijsbaar, ook voor de cliënt. Er wordt niet gepraat 'over' het beeld, maar er wordt gekeken en benoemd. Hierdoor blijft de cliënt ook dicht bij het beeldend medium en schiet niet in het hoofd om wellicht 'na te denken over' waarom hij zijn beeld zo gemaakt heeft. Hij blijft in het hier en nu. Ten tweede is de materiaalhantering en beeldelementen (en daarmee de automatische handeling of dialoog met het materiaal) ook zichtbaar zijn voor de cliënt. Hierdoor kun je als therapeut op een hele transparante manier behandelen doordat je de cliënt betreft bij het analyseren. Wanneer je ze laat zien wat jij als therapeut ziet, geef je ze een actieve rol en daarmee ook een stuk eigen regie. De open en transparante sfeer zorgt voor een goede werkrelatie en dit is therapiewinst.

Bijdrage aan lopend onderzoek KenVak

Met dit onderzoek hoopte ik een bijdrage te kunnen leveren aan het onderzoek van Drs. I. Péntzes waarin de relatie tussen de materiaalhantering, de materiaalbeleving, het beeldend product en het psychisch functioneren in beeldend therapeutische observatie onderzocht wordt.

In de resultaten van mijn onderzoek heb ik bevestiging gevonden van de relatie tussen de materiaalhantering en het psychisch functioneren. Péntzes beschrijft het psychisch functioneren als het denken, voelen en handelen. Het wordt duidelijk zichtbaar in de data-analyse dat de gecontroleerde materiaalhantering bepaald wordt door de ratio, vanuit de automatische handeling uit controle. Dus het psychisch functioneren wordt in ieder geval gekenmerkt door een stuk controle.

Ook werd de rol van de formele beeldanalyse in het zichtbaar krijgen van de materiaalhantering bevestigd, waardoor deze goed als observatiemiddel ingezet kan worden. In de beeldelementen is duidelijk terug te zien dat de cliënt zijn materiaal gestuurd heeft. De lineaire aanzet (strak, scherp), de dekkende, egale kleuren (precies zoveel verf gebruiken dan het dekkend is, en de penseel zo gebruiken dat er geen penseelstreken zichtbaar zijn) etc.

Ook de werkwijze, het bedenken van het eindresultaat en daarmee de vormgeving van het beeld vastzetten, speelt een grote rol in de relatie tussen psychisch functioneren en de materiaalhantering.

Logboek

Het bijhouden van een logboek tijdens de uitvoering van het onderzoek vormt een sterkte voor het onderzoek. In het logboek heb ik alle gedachten, ideeën of vragen die gedurende het onderzoek in me opkwamen genoteerd, zodat ik altijd zicht had op de ontwikkelingen van mijn eigen ideeën. Hierdoor zou ik ze ten eerste niet vergeten, en ten tweede heb ik hiermee voorkomen dat ik nieuwe ideeën per ongeluk als 'oude' ideeën uit mijn oude werkmodel zou gaan beschouwen. Zo heb ik goed zicht gehouden op de verschillen tussen mijn oude werkmodel, het werkmodel van Plum en mijn nieuwe werkmodel.

Dataverzameling

Casus

Hetgeen waarmee ik de uitvoering van het onderzoek gestart ben, was de keuze voor een casus. Ik had de mogelijkheid om een casus uit mijn stageperiode in de beroepspraktijk te onderzoeken, of een recente casus uit de beroepspraktijk van B. Plum. Na overleg met Plum en mijn scriptiebegeleidster heb ik ervoor gekozen om de recente casus te onderzoeken.

Ten eerste maakt het onderzoeken van een recente casus het onderzoek sterker doordat ik beter de natuurlijke context in kaart kon brengen waarin het te onderzoeken fenomeen heeft plaatsgevonden, doordat de respondenten (Plum en Bart) dit nog vers in het geheugen hadden en waardoor ook de kleine, maar wellicht belangrijke details nog niet vergeten waren. Dit in tegenstelling tot een casus van vorig jaar, waarbij zowel ik als de cliënt diep in het geheugen hadden moeten graven waarbij de kans groter is dat herinneringen door de tijd vervormd zijn. Ook waren van deze recente casus nog alle beeldend producten intact en aanwezig tijdens het afnemen van de interviews wat natuurlijk betrouwbaarder is dan foto's en enkele producten van vorig jaar.

Wat tevens een sterk punt was van het onderzoeken van deze casus, is dat ik als onderzoeker een objectievere kijk had bij het de dataverzameling en data-analyse dan wanneer het mijn eigen casus was.

Ten slotte heb ik mijn eigen ervaringen kunnen gebruiken bij het interpreteren en verklaren van de onderzoeksresultaten waardoor ik deze kon integreren met literatuur en mijn oude werkmodel, om zodoende tot een nieuw werkmodel te komen.

Interviews

Een sterkte voor het onderzoek, is de triangulatie van de databronnen. De belangrijkste databronnen in deze casus waren de therapeut (Plum) en de cliënt (Bart). Beiden heb ik geïnterviewd wat heeft gezorgd voor data vanuit verschillende perspectieven welke ik naast de beeldend producten van Bart kon leggen. Ik was erg dankbaar voor de interviews, omdat het interview met Bart mij inzicht heeft gegeven in zijn ervaringen en manier van werken en het interview met Plum mij veel informatie heeft gegeven over de inzet van de formele beeldanalyse en de materiaalhantering.

Een kleine tekortkoming vind ik dat de antwoorden van deze twee respondenten op enkele aspecten niet met elkaar overeenkwamen. Ik heb dit voor een groot deel kunnen oplossen door hierop in te zoomen in het tweede interview met Plum. Echter hebben deze verschillen mijn onderzoeksblik ook verscherpt.

Tevens hebben de respondenten elkaar ook aangevuld, doordat ze beiden een eigen referentiekader hebben.

Data-analyse

Workshops

Door het volgen van de twee workshops 'Coderen in een Kwalitatieve Casestudy' heb ik de coderingsprincipes veel beter kunnen toepassen in de data-analyse. Ik had geen ervaring in het coderen, maar door de uitleg en het oefenen in de workshop, ben ik hier meer vaardig in geworden en heb ik deze principes goed kunnen toepassen op mijn onderzoeksdata.

Door de workshop 'Beeldanalyse op basis van de morfologische kunstbeschouwing' heb ik inzicht gekregen in het toepassen van de formele beeldanalyse wat mij geholpen heeft bij het interpreteren en verklaren van de resultaten.

4.7 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Aan de hand van de resultaten werd duidelijk dat de automatische handeling zichtbaar wordt in de materiaalhantering en daardoor ook in de beeldelementen van het beeldend product, door het inzetten van de formele beeldanalyse. Wanneer deze automatische handeling zichtbaar is, kan de therapeut interventies

doen gericht op het materiaal, de materiaalhantering of een vormthema geven welke allemaal invloed hebben op de automatische handeling. Hiermee wordt de behandeling vormgegeven waarin de formele beeldanalyse een hele grote rol speelt.

In mijn onderzoek heb ik de formele beeldanalyse onderzocht bij een cliënt met automatische handelingen die voortkomen uit een sterke behoefte aan controle. De kenmerken van de controle van deze cliënt werden dus ook zichtbaar in de materiaalhantering en in de beeldelementen.

Om mijn algemene resultaten van de relatie tussen de formele beeldanalyse enerzijds en de materiaalhantering en beeldelementen vanuit de automatische handeling anderzijds te bevestigen, is het belangrijk om de rol van de formele beeldanalyse te onderzoeken in verschillende casussen, zowel met soortgelijke als verschillende problematiek.

Het zou belangrijk zijn om te onderzoeken welke rol de formele beeldanalyse heeft in de behandeling van een cliënt waarvan de automatische handeling andere kenmerken heeft. Bijvoorbeeld een automatische handeling die gekenmerkt wordt door een totale overgave aan het materiaal, en waarbij er juist helemaal geen sturing of controle is. En er ook geen sprake is van een dialoog met het materiaal.

Tevens zou een actiegericht onderzoek bijdragen aan mogelijkheden over het inzetten van de formele beeldanalyses. Doordat de formele beeldanalyse dan bewust ingezet wordt, zijn de resultaten van de behandeling van verschillende cliënten, naar mijn idee heel bruikbaar.

Het is de vraag of het maken van volledige formele beeldanalyses tijdens de behandeling informatie zou geven die iets zou toevoegen aan de behandeling. Geeft het extra informatie waardoor je als therapeut de behandeling nog beter kan afstemmen op de cliënt? En draagt het bij aan meer inzicht van de cliënt in zijn eigen manier van handelen?

Hiervoor zou je als onderzoeker goed getraind moeten zijn in het maken van formele beeldanalyses.

Ten slotte zou het goed zijn om de interventies te onderzoeken die je aan de hand van de formele beeldanalyse kan maken. In de resultaten is naar boven gekomen dat de interventies die in deze casus gedaan werden, afhankelijk waren van de informatie die verkregen werd door het inzetten van de formele beeldanalyse. En dat de interventies gericht waren op het materiaal, de materiaalhantering, op de beeldelementen en af en toe op de werkwijze.

5. Samenvatting

Vanuit mijn nieuwsgierigheid naar het veranderingsproces van de materiaalhantering van iemand met veel controle en naar de rol van de formele beeldanalyse hierin, ben ik het onderzoek gestart. Mijn veronderstelling was dat het waarnemen van de beeldelementen in beeldend producten, ervoor zorgde dat er iets in de materiaalhantering anders werd.

Voor mij was het belangrijk om in kaart te brengen hoe deze twee elementen, formele beeldanalyse en materiaalhantering, eruit zagen in een behandelproces van een cliënt met veel behoefte aan controle, om meer inzicht te krijgen en bewust te worden van de mogelijkheden.

Door het uitvoeren van een kwalitatieve casestudy heb ik de inzet van de formele beeldanalyse en de materiaalhantering kunnen onderzoeken binnen een recent behandelproces door interviews af te nemen met de cliënt en de beeldend therapeut.

Tijdens de data-analyse werd duidelijk dat de inzet van formele beeldanalyse invloed heeft op de materiaalhantering waardoor mijn veronderstelling werd bevestigd. Echter niet het kijken naar de beeldelementen alleen heeft invloed op de materiaalhantering. Het gaat erom wanneer er gekeken wordt, om de manier van kijken en wat er met de informatie vanuit de beeldelementen gedaan wordt.

Aan de hand van de resultaten van de data-analyse heb ik de samenhang tussen de inzet van de formele beeldanalyse en de materiaalhantering beschreven en weergegeven in een theoretisch model.

Door de resultaten mee te nemen in mijn werkmodel, heb ik deze kunnen verstevigen en uitbreiden wat mij in de toekomst zal helpen in de behandeling van cliënten in beeldende therapie. Ik kan de formele beeldanalyse bewuster inzetten en onderbouwen waarom dit goed is en ik heb tevens meer mogelijkheden van de formele beeldanalyse leren kennen. Door de uitkomsten van mijn onderzoek hoop ik tevens andere (toekomstige) therapeuten te inspireren en te motiveren voor het inzetten van de formele beeldanalyse.

Ten slotte leveren de resultaten interessante aanknopingspunten voor vervolgonderzoek. Daar ik de inzet van de formele beeldanalyse onderzocht heb bij één casus, biedt het mogelijkheden om onderzoek te doen bij andere casussen, een grootschalig onderzoek te doen of een actiegericht onderzoek.

Ik ben erg benieuwd hoe de formele beeldanalyse zich als onderdeel van de beeldende therapie verder zal ontwikkelen.

Bronvermelding

Boeken

- Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Baeten, N. (2007). *Beeldende therapie in de praktijk van de forensische psychiatrie*. Utrecht: Expertisecentrum Forensische Psychiatrie.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Amsterdam: Boomonderwijs.
- Bögels, S.M., van Oppen, P. (1999). *Cognitieve therapie: theorie en praktijk*. Houten/ Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Budde, E. (2008). *Wat woorden niet kunnen zeggen. Creatieve werkvormen en methodieken*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Haeyen, S. (2007). *Niet uitleven maar beleven. Beeldende therapie bij persoonlijkheidsproblematiek*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Huyser, J., Schene, A.H., Sabbe, B., Spinhoven, Ph. (2008). *Handboek depressieve stoornissen*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Segal, Z.V., Williams, J.M.G., Teasdale, J.D. (2004). *Aandachtgerichte cognitieve therapie bij depressie. Een nieuwe methode om terugval te voorkomen*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Schweizer, C. (2001). *In beeld. Doelgroepgerichte behandelmethoden van beeldend therapeuten*. Houten/ Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Schweizer, C. (2009). *Handboek beeldende therapie. Uit de verf*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smeijsters, H. (2005). *Praktijkonderzoek in vaktherapie*. Bussum: Coutinho.
- Smeijsters, H. (2006). *Handboek muziektherapie. Evidence based practice voor de behandeling van psychische stoornissen, problemen en beperkingen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smeijsters, H. (2008). *Handboek creatieve therapie*. Bussum: Coutinho.
- Vandereycken, W., Hoogduin, C.A.L., Emmelkamp, P.M.G. (2006). *Handboek psychopathologie. Deel 2 Klinische Praktijk*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Verhoog, A. (2006). *Fenomenologie en kunstzinnige therapie*. Assen: Nearchus C.V.
- Wester, F., Smaling, A., Mulder, L. (2000). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Wester, F., Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Ongepubliceerde bronnen

- Butz, V. (2009). *Sporen zoeken*. Niet-gepubliceerde scriptie, Heerlen, Hogeschool Zuyd, faculteit Gezondheid en Zorg.
- Pénzes, I. (2009). *Beeldende kracht*. Hogeschool Zuyd, KenVak, Heerlen.
- Pénzes, I. (maart 2010). *Workshop coderen in een kwalitatieve casestudy*. Hogeschool Zuyd, Heerlen.

Bijlage 1. Beeldend producten casus

Tijdens de interviews vormden de beeldend producten van Bart de rode draad. Tevens heb ik foto's van deze producten er tijdens de data-analyse soms bijgehouden, om de data over de materiaalhantering en vormelementen op de juiste wijze te begrijpen. De foto's staan in chronologische volgorde.

1. Diagnostische fase / 2. Behandelplanbespreking

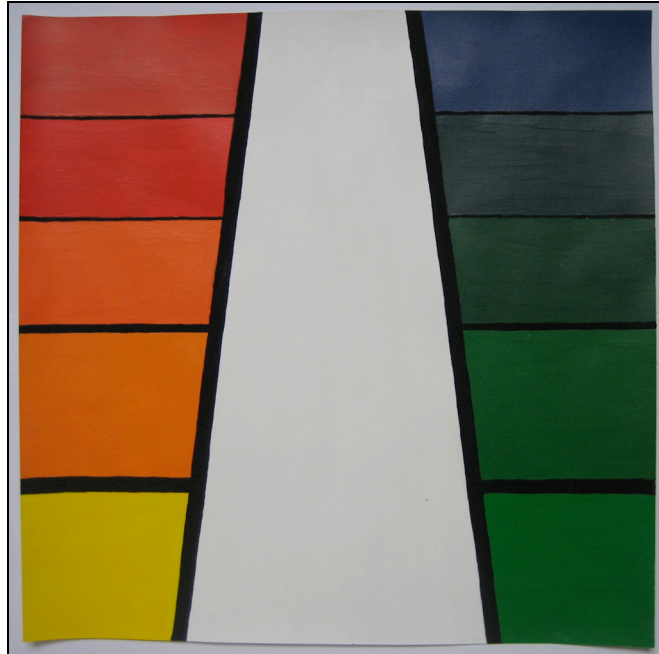

Foto 6. Beeldend product 1

Foto 7. Beeldend product 2

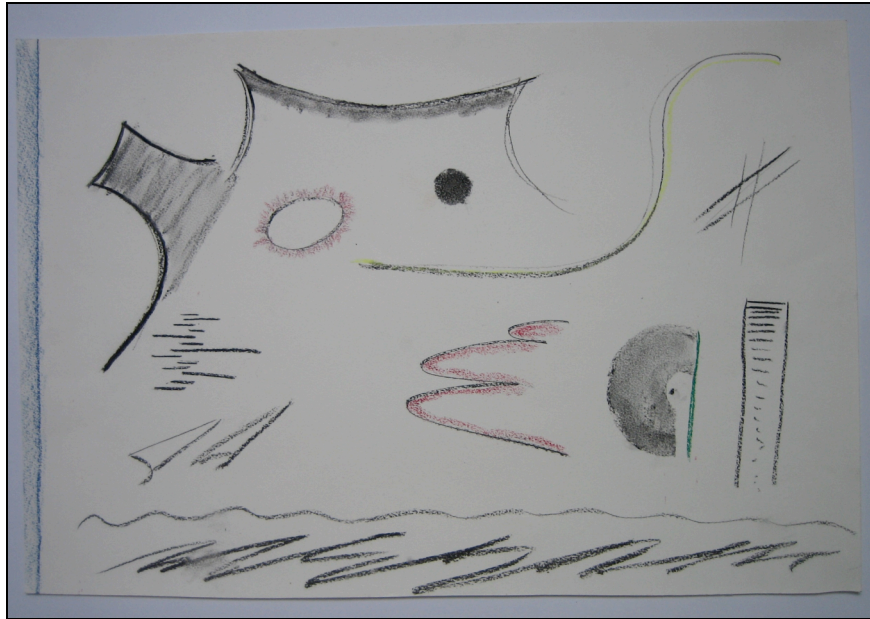

Foto 8. Beeldend product 3

3. Oefenfase

Foto 9. Beeldend product 4

Foto 10. Beeldend product 5

Foto 11. Beeldend product 6

4. Experimenteerfase

Foto 12. Beeldend product 7

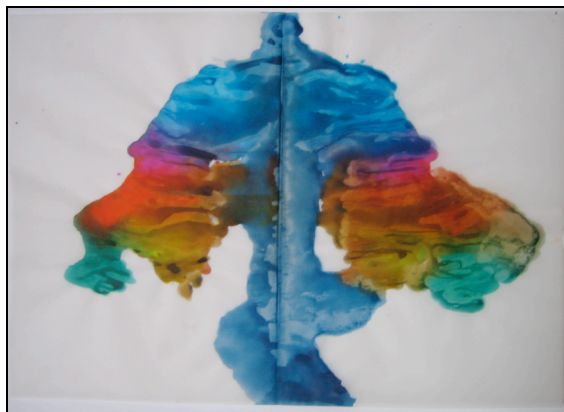

Foto 13. Beeldend product 8

Foto 14. Beeldend product 9

5. Ervaringsfase

Foto 15. Beeldend product 10

Foto 16. Beeldend product 11

Foto 17. Beeldend product 12

Foto 18. beeldend product 13

6. Afrondingsfase

Foto 19. Beeldend product 14

Foto 20. Beeldend product 15

Bijlage 2. Formele beeldanalyse beeldend product 12.

In de workshop van Anja Cilissen op 22 april 2010 heb ik meer kennis opgedaan hoe een beeldend product in zijn totaliteit geanalyseerd moet worden. Zonder de maker te hebben zien werken en zonder te weten wat voor iemand de maker is, krijg je veel informatie over het ontstaan van het product.

In de workshop is beeldend product 12 van Bart geanalyseerd. Ik heb hierbij nog niks verteld over Bart, zijn manier van werken en welke plek dit beeld in de hele reeks heeft.

Tijdens de analyse is het document *Beeldanalyse op basis van de morfologische kunstbeschouwing* (Bijlage 3) als leidraad gebruikt. Bijlage 4 bevat een uitgebreide beschrijving van de formele beeldelementen.

Foto 21. Beeldend product 12.

(Door de spiegeling van het licht op de Oost-Indische inktlijnen, lijken deze linksonder in de hoek wit te zijn. Deze zijn echter zwart.)

Beeldanalyse

<i>Twee dimensionaal</i>	Het werkstuk is in het platte vlak, en in de breedte gemaakt.
<i>Abstract</i>	Het werk is abstract, er is geen herkenbare figuren.
<i>Textuur</i>	Er is droog aquarelpapier gebruikt, te zien aan de textuur van het pastelkrijt op het papier (zie foto 7.)
<i>Materiaal</i>	Oost-Indische inkt en krijtachtig materiaal, softpastel.
<i>Afmeting</i>	A3 formaat

"Uit je hoofd en in het beeld!"

Jeannette Nuijens

Juni 2010

Foto 22. Beeldend product 12, ingezoomd.

<i>Techniek</i>	De inkt is dekkend aangebracht, het laat geen wit van het papier door. De kwast lijkt op te drogen aan het eind van de lijn. De lijn is meerdere keren overgetrokken met inkt, te zien aan de krul in het gele vlak. Het pastelkrijt is in stapjes opgezet, het lijkt een schokkerige, tekenachtige beweging te zijn. Op sommige plekken is er met het krijt langs de inktlijn getekend, bijvoorbeeld met de oranje kleur.
<i>Kader</i>	De vlakken worden afgebakend door de zwarte lijnen, maar ook doordat kleuren 'stoppen' en aan elkaar grenzen zoals in het roze vlak, en heel duidelijk te zien is aan het gele en het grijze vlak die aan elkaar grenzen.
<i>Tektonisch</i>	Het beeld is kaderbevestigend, de zwarte lijnen blijven binnen de grenzen van het kader.
<i>Belijning</i>	De zwarte lijnen zijn lineair (helder, scherp, "uitgeknipt").
<i>Compositie</i>	Het beeld heeft een diagonale compositie, het begint links onderin en beweegt naar rechtsboven. Doordat de middelste drie dicht bij elkaar staan, lijkt er een tweedeling van het beeld te zijn. Tevens geven de vijf lijnen de indruk van symmetrie.
<i>Kleur</i>	De kleuren zijn intens, doordat het krijt er 'vet' opligt, er is veel pigment aanwezig. Er zijn zowel primaire kleuren (rood, geel en blauw) als secundaire kleuren zichtbaar. Er is een duidelijk contrast tussen het pikzwarte van de inkt en de kleuren van het pastelkrijt.

Bijlage 3. Document beeldanalyse

Dit document is een conceptversie uit het lopende onderzoek 'Beeldende kracht' van I. Péntzes (2009).

BEELDANALYSE OP BASIS VAN DE MORFOLOGISCHE KUNSTBESCHOUWING	
Cliënt:	
Beeldnummer:	
Analyse gemaakt door:	
Datum:	
FORMELE BEELDELEMENTEN	
<i>Twee dimensionaal</i> Platte vlak	
<i>Drie dimensionaal</i> Ruimtelijk	
<i>Abstract</i> <i>Figuratief</i> Mate van abstractie (naturalistisch, figuratief, stilistisch, abstract)	
<i>Textuur</i> Oppervlakte kwaliteit Factuur Schriftuur	
<i>Materiaal</i> Materiaaleigenschappen	
<i>Techniek</i> Werkwijze Individuele toepassing	
<i>Afmeting</i> Kwalitatieve en kwantitatieve grootte	
<i>Kader</i> Fysieke begrenzing	
<i>Tektonisch /a - tektonisch</i> Geslotenheid – openheid Lineair – grafisch Schilderachtig - vlakheid	
<i>Belijning (contouren)</i> Begrenzing van vorm Tekenachtig -schilderachtig Strak – schetsmatig Arceren	
<i>Compositie</i> Algemene ordening Centraal Piramide Diagonaal Over all Geometrisch Symmetrie – a symmetrie	
<i>Vorm / Restvorm</i> Voorground – achtergrond Open – gesloten Overlapping Tussenruimte	

<i>Ruimtelijkheid / plasticiteit</i> Massa en volume Convex – concaaf Schilderachtig – tekenachtig Overlapping Perspectiefgebruik	
<i>Licht – Donker</i> Toon; toonreeks; tonaliteit Contrasten	
<i>Kleur</i> Regenboog ;kleuren pallet Kleurcontrasten (zie Itten) Al dan niet objectgebonden Realistisch kleurgebruik Expressief kleurgebruik Kleurreeks Kleurzuiverheid/Helderheid	
<i>Ritme</i> Herhaling van hetzelfde verschijnsel met een bepaalde onregelmatigheid erin; (tegenstelling tot regelmaat, waarbij alleen herhaling aanwezig is)	
<i>Beweging</i> Bewegingsillusie Portret Een lopend verhaal Werkelijke beweging	
<i>Standpunt en plaatsing</i> Punt van waaruit iets in beeld is gebracht Punt van waaruit het beeld bekeken moet worden	
<i>Totale indruk</i>	

Bijlage 4. Beschrijving formele beeldelementen

Dit document behoort tevens tot het onderzoek van Pénzes, waarin per beeldelement een beschrijving wordt gegeven. Deze lijst is gebaseerd op zes verschillende auteurs waaronder Itten die de kleurenleer ontwikkelde, Beljon die de morfologie in de beeldende kunst ontwikkelde en Wölfflin (Pénzes, 2009).

FORMELE BEELDELEMENTEN	DEFINIERING
<i>Twee dimensionaal</i> Platte vlak	Een beeld dat zich in het platte vlak bevindt en zich dus van twee dimensies (horizontaal en verticaal) bedient. Ook al kan er zich een zekere illusie van ruimte of diepte voordoen, het werk zelf is in het platte vlak. Het werk heeft een drager; de ondergrond waarop gewerkt wordt (doek, karton, enzovoort) met daarbij horende kwaliteiten (korrelig, zacht, glad, hard).
<i>Drie dimensionaal</i> Ruimtelijk	Bij een drie dimensionaal beeld is sprake van drie dimensies. De derde dimensie is de werkelijke ruimte (i.t.t. ruimte-illusie). Reliëf, verdiept reliëf, laag- en hoog reliëf, vrijstaande beelden.
<i>Abstract</i> <i>Figuratief</i> Mate van abstractie (naturalistisch, figuratief, stilistisch, abstract)	Mate van abstractie: - Naturalistisch (na de natuur) - Figuratief (herkenbaar) - stilistisch (abstraheert) - abstract (niet-figuratief)
<i>Textuur</i> Oppervlakte kwaliteit Factuur Schriftuur	In de textuur verstaan we de oppervlakte kwaliteit (glad, grof, ruw) . Het gebruik van verschillende gereedschappen zal de textuur in hoge mate bepalen. In de textuur kunnen we de factuur en eventueel de schriftuur van de maker herkennen. Onder factuur verstaan we de informatie die het voltooide werk ons geeft over de manier waarop de maker te werk is gegaan. Deze laat zich herkennen wanneer men op de hoogte is van de technieken. Schriftuur (de "poot", penseelvoering): een specifiek eigen manier van hanteren: schetsmatig, nauwkeurig, vloeiend, stoterig, schraal, royaal, egaal, glad, zwaar, ruig, borstelig.
<i>Materiaal</i> Materiaaleigenschappen	Materiaal (en techniek) geeft door zijn geaardheid de karakteristieke vorm aan een beeldend product. Materiaaleigenschappen en materiaalbewerkingen hebben evenals de constructiemogelijkheden en het gebruikte gereedschap veel invloed op de vormgeving 2D: - <i>tekenen</i> : materialen zijn op te delen in droog (potlood, houtskool, krijt, pastelkrijt) en vloeibaar (inkt). - <i>schilderen</i> : verfsoorten; fresco, aquarelverf, gouache, tempera, olieverf, acrylverf. De maker kan de verf impasto opbrengen of haute pâte. - <i>gemengde techniek</i> , encaustiek, oneigenlijke schildermaterialen (bijvoorbeeld lak- en metaalverven).

	-<i>grafiek</i>; hoogdruk (houtsnede, linoleum), diepdruk (ets, gravure, droge naald), vlakdruk (lithografie) en doordruk (zeefdruk). -<i>glas en mozaïek</i> -<i>textiel</i> 3D: - <i>sculptuur</i>: steensoorten, hout, ivoor - <i>plastic</i>: klei (terracotta, kaolien, pijpaaarde, chamotte), was, gips, kunststoffen, keramiek (pottenbakken) - <i>brons</i>: direct en indirecte methode - <i>constructie</i>: metaal Overig: - <i>verzamelingen</i>: kostbaar of waardeloos materiaal - <i>collage</i> - <i>assemblage</i> - <i>installatie</i> - <i>lichtkunst</i> - <i>fotografie, video, happening</i> - <i>computerkunst</i>
Techniek Werkwijze Individuele toepassing	De wijze waarop de maker met zijn materiaal omgaat. Hierin heeft hij, gezien de ontelbare mogelijkheden, in principe alle vrijheid in. Hij maakt onderscheid tussen werkwijze (klassieke regels) en individuele toepassingen. Materiaal en techniek zijn niet los te koppelen.
Afmeting Kwalitatieve en kwantitatieve grootte	Het begrip grootte kunnen we opsplitsen in kwantitatieve en kwalitatieve grootte. Met kwantitatieve grootte bedoelen we de letterlijke maten die we empirisch kunnen vaststellen. Kwalitatieve grootte duidt op de indruk die een werk op ons maakt.
Kader Fysieke begrenzing	Afmetingen worden bepaald door de begrenzingen of het kader. In 2D is dit de lijst, in 3D is dit het contrast tussen het werk zelf en de omgeving (duidelijk en vastomlijnde omtrek, wisselwerking met de ruimte en lossen daarin op). De vorm van het kader laat zich bepalen door de verhouding lengte, breedte en hoogte. Veel kadervormen hebben een meetkundig karakter; driehoek, rechthoek, rond, ellips. Alle andere kadervormen worden vrij, niet-meetkundig of grillig genoemd. Het kader houdt nauw verband met andere beeldaspecten. Een werk kan liggend of staand zijn.
Tectonisch /a - tectonisch Geslotenheid – openheid Lineair – grafisch Schilderachtig - vlakheid	Onderscheid tussen kaderbevestigende en kaderontkennende beelden. Enerzijds zien we beeldend die een bepaalde rust vertonen, een vreedzame co-existentie tussen het beeld zelf en de ruimte er omheen, zonder wrikken bepaald door kader, omrek of lijst. Een tectonische compositie bevestigt het kader, omgekeerd speelt het kader een constructieve rol binnen het totaal. Over en weer is er sprake van vastheid, stabiliteit en geslotenheid en spelen horizontalen en verticalen een belangrijke rol. Aan de andere kant kunnen werken a-tectonisch van aard zijn; zij missen rust en stabiliteit, en worden door het kader met enige frictie

	of spanning in bedwang gehouden. De compositie vertoont de neiging het kader te ontkennen er buiten te breken. Aanwezigheid van spanning, beweging en dynamiek en het hanteren van vooral schuine assen hoeft niet per se te bekenenen dat de aanpak ongestructureerd zou zijn.
Belijning (contouren) Begrenzing van vorm Tekenachtig -schilderachtig Strak – schetsmatig Arceren	Contouren worden genoemd in het kader van ordening. Voordat er gesproken kan worden over ordening der delen, dienen we in staat te zijn de verschillende elementen van elkaar te onderscheiden. De begrenzingen van afzonderlijke delen noemen we contouren om omtrekslijnen. In het ene werk zal sprake zijn van een strakke, vloeiende contour in het andere treffen we een brokkelige, aangetaste of schetsmatige aan (bij ruimtelijk werk vaak samenhangend met de oppervlaktekwaliteit). Deze kwaliteiten worden aangegeven met lineair (helder, scherp, vast, eenduidig en “uitgeknipt”/ tekenachtig) en picturaal (contouren die omfloerst, in vage, wollige, weinig gefixeerde overgangen in kleur of licht-donker de verschillende vlakken markeren, dus diffuus en zacht). In een lineair werk spelen in eerste instantie de afzonderlijke, sterk afgebakende elementen een solistische rol en vormen pas een geheel, wanneer de beschouwer afstand neemt. In een picturaal werk bezitten de losse onderdelen aanvankelijk weinig betekenis; een detail geeft ons weinig of geen informatie.
Compositie Algemene ordening Centraal Piramide Diagonaal Over all Geometrisch Symmetrie – a symmetrie	Ordening betekent de onderlinge samenhang, de relatie tussen de verschillende elementen waaruit een werk bestaat. Deze relatie wordt bepaald door omvang, aantal, plaats, gewicht en andere dergelijke elementen. Er is altijd sprake van ordening. De structuur waarbinnen de losse elementen samengevoegd zijn tot een geheel, is en blijft een van de belangrijkste punten van de kunstbeschouwing. Compositie is een ordeningssysteem. Compositie betekent samenstelling, betreffende het platte vlak (in tegenstelling tot ordonnantie welke betrekking heeft op ruimtelijke illusie). Er zijn zoveel composities als makers, maar er zijn een aantal elementaire compositieschema's. Oog hebben voor de beeldassen (al dan niet zichtbare lijnen waarmee de maker binnen het kader tot een zekere organisatie komt). De grote structuur die door de beeldassen bepaald wordt, kunnen we kenmerken als stabiel, in rust en statig of dynamisch, in beweging, onrustig. - symmetrische compositie (spiegeling van twee dezelfde of gelijkwaardige elementen volgens een verticale as). Aandachtscentrum ligt op deze as. - Centrale compositie: wanneer naast de verticale ook een horizontale (midden) as aanwijsbaar is. De compositie is gebaseerd op een ordening vanuit het centrum. - Asymmetrische compositie: een verdeling in vlak, lijn, en massa die vaak als betrekkelijk willekeurig overkomt, hoewel de maker die niet altijd willekeurig bedoeld heeft. - Geometrische compositie: een overwegend meetkundig karakter; lijnen die in het oog springen behoren tot het

	meetkundig systeem - Diagonale compositie: tweedeling van het vlak d.m.v. van een diagonale beeldas (dalend of opwaarts) - Piramidale compositie: wanneer twee schuine lijnen samen een derde beeldas/ basis vormen (driehoek) - Bewegingscompositie: ordening van blikpunten en blikrichting - Over-all compositie: ontbreken van hiërarchie van de verschillende locaties binnen het kader ontbreekt., de beeldelementen zijn van gelijke waarde, waardoor er een patroonachtige verdeling over het vlak ontstaat. Ordonnantie: - overlapping (gedeeltelijk voor of achter elkaar plaatsen van figuren). - Graduele ordonnantie: volgens een geleidelijk zig-zag-patroon/ coulisseachtig Contrapuntische ordonnantie: het direct naast elkaar afbeelden van het meest nabije en het meest verwijderde punt in het tafereel (juxta-positie)
Vorm / Restvorm Voorgrond – achtergrond Open – gesloten Overlapping Tussenruimte	Vormsoort als het karakter van de vorm bijvoorbeeld hoekig, rond, open, gesloten enzovoort. Vormtype is de grondvorm die wezenlijke trekken van de bouw tot uitdrukking brengt. Zo is er een geometrisch vormtype (meetkundig, meetbaar) en een organisch vormtype (vorm ontleend aan, geïnspireerd op planten, dieren of mensen). Restvorm is dat deel van de ruimte of het vlak, dat tussen of naast de vormen overblijft en zelf ook als vorm gezien kan worden (contravorm). Vorm in het platte vlak : Zacht, hard, vloeiend, scherp, rond, hoekig. We zijn geneigd aan zulke eigenschappen een emotionele betekenis te geven en te spreken van agressieve, vriendelijke, suffe en pittige vormen. Ook in het vlak bestaan “grondvormen”; vierkant, cirkel, driehoek, ieder met zijn eigen karakter. Het vierkant is het meest toegankelijk en het gemakkelijkst samen te voegen met andere vormen. De driehoek heeft al een aanrakingsvlak minder en trekt zich meer op zichzelf terug. Ten de rechthoekigheid van het vierkant heeft de driehoek een extra richting; de diagonaal. De cirkel stoot alle andere vormen af en is in zichzelf gesloten Restvorm: Men kan een kist vullen met kubussen zonder dat er ruimte overblijft. Met gaat kegels gaat dit al minder goed en met bollen houdt men altijd grote tussenruimten over. Die tussenruimten op zichzelf zijn ook weer vormen. Vorm is niet alleen waar men tegenaan kijkt, maar ook waar men in kan. Elke vorm is onderdeel van de wereldruimte. Vorm kan ruimte-innemend (compact) zijn, maar ook ruimteomschrijvend. Ruimteomschrijvende beelden zijn vaak

	van draad en/ of plaat gemaakt. De vorm heeft minder met tastzin en meer met het kijken te maken. Een vorm staat nooit op zichzelf, elke vorm maat de rest van het vlak tot "restvorm". Beide zijn in een beeld gelijkwaardig/ even belangrijk.
<i>Ruimtelijkheid / plasticiteit</i> Massa en volume Convex – concaaf Schilderachtig – tekenachtig Overlapping Perspectiefgebruik	Plasticiteit hangt samen met oppervlakte kwaliteit. Ruimtelijkheid betreft de wisselwerking tussen beeld en ruimte (open en gesloten vormen). Massa doet denken aan zware vormen, het materiaal is of lijkt massief. Volume wekt de indruk iets te omvatten, betreft inhoud en heeft een hol karakter. Convexe eigenschappen (bol) maken een beeld gesloten van aard, vertonen een bepaalde kracht (expansie) van binnen uit en worden positief van aard genoemd. Concave vormen (hol) lijken druk van buiten af te ondergaan en laten gemakkelijk ruimte toe 2D: illusie van ruimte middels overlapping en oversnijding (het door het kader laten afsnijden van figuren op vooral de voorgrond) Perspectief Horizon, vluchlijn, vluchtpunt, wijking en verkorting. Lijn-lineair perspectief. Diepte. Daarnaast staat de schilderachtige/ picturale ruimte; de schilder bereikt m.b.v. picturale middelen, zoals kleur, toon, factuur, beweging enz. een sferische ruimte. Lineair plastisch (scherp omljnde vormen, welke door de helderheid in hoge mate een tastbare indruk wekken. Mbv licht-donker wordt de tactiele waarde / de plasticiteit voelen met de ogen, versterkt). Picturaal ruimtelijk (geen duidelijke contouren waardoor de tastbaarheid vrij gering is. Gradiënten: toe- of afnemen van waarnemingskwaliteit in de ruimte: - groottegradiënt - textuurgradiënt - scherpte-gradiënt - helderheidsgradiënt
<i>Licht – Donker</i> Toon; toonreeks; tonaliteit Contrasten	Toon, toonreeks en tonaliteit verwijzen naar de overgang van wit naar zwart via grijzen (graduele verschillen). Schaduw: ten behoeve van het bevorderen van de ruimtelijkheid en plasticiteit: modele, het aangeven van volume of body van voorwerpen en figuren: -eigen schaduw - grisaille (werk in 1 kleur) - slagschaduw

	Het verschil in oppervlaktekwaliteit tussen een perzik of boomstam wordt sterk bepaald door licht dat er op schijnt. Gecombineerd met materiaalbehandeling, kleurgebruik en licht-donker wordt dat ook wel stofuitdrukking genoemd. Zachte licht-donker-overgangen kennen veel nuances. Licht donker contrasten benadrukken de tactiele eigenschappen van het afgebeelde in het platte vlak Spiegeling en reflectie
Kleur Regenboog ;kleuren pallet Kleurcontrasten (zie Itten) Al dan niet objectgebonden Realistisch kleurgebruik Expressief kleurgebruik Kleurreeks Kleurzuiverheid/Helderheid	Primaire kleuren (rood, geel en blauw) Secundaire kleuren (oranje, groen en paars) Tertiaire kleuren enzovoort. Kleurcontrasten: - Kleur-tegen-kleur: het verschil tussen primaire kleuren is sterker dan tussen secundaire kleuren enzovoort. - Complementair: kleuren die diametraal tegenover elkaar liggen. - Kwaliteitscontrast: drukt men uit in de term verzadiging/saturatie - Licht-donker contrast: wanneer lichte kleuren (zoals geel) en donkere (zoals paars) naast elkaar geplaatst worden - Koud-warm-contrast: - Simultaan-contrast: kleuren die hun complementaire oproepen - Successief- contrast: Kleur wordt bepaald door de invloed van de aard van de kleur op de omringende kleuren. De kleurkwantiteit verwijst naar de hoeveelheid van een kleur. Een bepaalde hoeveelheid geel is dwingender aanwezig dan een gelijke hoeveelheid paars. Oppervlakte kleuren: object gebonden. Zij vertonen overeenkomsten met lineair-plastische kwaliteiten. Vlak- of verschijningskleuren: zijn niet aanwijsbaar verbonden met objecten (grauw van de mist, licht van de zon) Plans: combinatie van oppervlakte en vlakkleuren in bijvoorbeeld landschappen. Cerebraal kleurgebruik: rationeel toegepaste kleur Impressief kleurgebruik: het waarnemen van kleur in de werkelijkheid Expressief kleurgebruik: het hanteren van emotionele betekenissen van kleur Zelfstandige kleuren: autonomie van de kleur. Optische kleurmenging Polychroom (veelkleurig) en monochroom (1 kleur of verschillende tonen van 1 kleur).

	Kleurfamilie: homogeniteit in kleuren door een zelfde menging. Chromatisch kleurgebruik: trapsgewijze kleur- en toonverschillen
Ritme Herhaling van hetzelfde verschijnsel met een bepaalde onregelmatigheid erin; (tegenstelling tot regelmaat, waarbij alleen herhaling aanwezig is)	Ritme is de regelmatige terugkeer van een verschijnsel. Een lijn, een vorm, een kleur of structuur (hoewel die dan niet steeds aan dezelfde vorm gebonden hoeft te zijn) of accenten. Het heeft te maken met tijd en beweging. Bij het begrip ritme hoort het begrip tempo. Ritme geeft aan dat een patroon herhaald wordt, tempo geeft aan hoeveel tijd daarmee gemoeid is. Essentieel binnen de beeldende kunst is dat het verdere verloop van een ritmische reeks voorspeld kan worden, zodra men het patroon herkend heeft.
Beweging Bewegingsillusie Portret Een lopend verhaal Werkelijke beweging	Verplaatsen, het tegenovergestelde van rust. Onder beweging verstaat hij de richting waarin iets zich beweegt, de snelheid, type beweging, de suggestie van beweging, simultaneïsme (het weergeven van meer dan een aspect, portret, voorwerp of figuur in een beeld) en het benadrukken van het bewegingsloze, het statische (niet bewegend, geen beweging suggererend; tegenovergestelde van dynamisch).
Standpunt en plaatsing Punt van waaruit iets in beeld is gebracht Punt van waaruit het beeld bekeken moet worden	Visueel standpunt: - punt van waaruit iets bekeken en in beeld is gebracht - punt van waaruit een kunstwerk beschouwd moet worden